

The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

International Journal of Social Science

Doi number: <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS1523>

Volume 6 Issue 6, p. 231-261, June 2013

ORTAÇAĞDA KÜRTLER VE TÜRKLER*

KURDS AND TURKS IN THE MIDDLE AGES

Yrd. Doç. Dr. Bekir BİÇER

Necmettin Erbakan Ün. SBBF Tarih ABD

Abstract

The key concept to be used to explain the history of Kurds is tribalism. Tribes are based on agnatical connections and means social, political, managerial, economical and cultural organizations. Kurdish tribes have never acted as a unity and have continuously been in a civil war. The center of the tribes is a mountainous land known as Kurdistan.

In the age of Abbasis, The Kurds established many emirates and dynasties. In 11. century, Kurdish emirates came to the sovereignty of The Great Seljuks. The Kurds have never been under the rule of any states, not even in the age of Eyyubis. In order to preserve their own interests, Kurdish tribes resisted even Salahaddin Eyyubi. In fact, The Kurds who were faithful to the tribe aristocracy opposed to any kind of regime or authority.

Kurdistan was subjected to Mongol attack in 13 century and to the Timurs' in 14 century. In 15 century, the Kurd geography was under the reign of Akkoyunlus and Karakoyunlus. Kurdistan witnessed the rise and fall of many empires and states. In contrast with what is claimed, the Kurds did not resist the invaders neither nationally nor collectively.

Sherif Han states, "Since there is nobody among Kurds whose orders would be executed, they usually shed blood and do not abide by the social

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

order." Throughout history, Kurds have founded little emirates and have never been able to found a great state by coming together, which proves this Turkish saying right: "Once a state is without its leader, the chairman of each town thinks of himself as the governor."

The fate of the land known as Kurdistan has followed a path which crosses with other Muslims'. In no age of history, have Kurds ever given the appearance of being a unity. And there is no time when Kurds have ever ruled the total territory of Kurdistan. The sovereignty in Kurdistan has changed hands in accordance with the management of the world and the Kurds have lived autonomously but dependent on the ruling states.

Key Words: Tribalism, Kurds, Kurdistan, Kurds and Turks in the Middle Ages.

Öz

Kürtlerin tarihini açıklamada kullanılacak anahtar kavram aşiretçiliktir. Aşiretler akrabalık bağları üzerine kurulmuş olup sosyal, politik, idari, ekonomik ve kültürel organizasyonlardır. Kürt aşiretler hiçbir zaman birlik olamamış ve sürekli iç savaş halinde olmuşlardır. Aşiretlerin kalbi dağlık Kürdistan'dır.

Abbasiler devrinde Kürtler emirlikler ve hanedanlar kurmuştur. 11. yüzyılda Kürt emirlikler Büyük Selçuklu Devleti'nin hâkimiyeti altına girmiştir. Kürtler, Eyyûbiler devrinde bile bir devletin egemenliği altında olmamıştır. Kürt aşiretler çıkarlarını korumak adına Selâhaddin Eyyûbi'ye bile karşı çıkmıştır. Daha doğrusu, kabile aristokrasisine bağlı olarak yaşayan Kürtler her türlü kurulu düzene ve otoriteye karşı çıkmıştır.

Kürdistan, 13. yüzyılda Moğolların ve 14. yüzyılda Timurluların saldırısına maruz kalmıştır. 15. yüzyılda Kürt coğrafyası Akkoyunlular ve Karakoyunluların hâkimiyetine girmiştir. Kürdistan onu egemenliğine almak isteyen birçok devlet ve imparatorluğun yükseliş ve çöküşüne tanıklık yapmıştır. Buna karşılık iddia edildiği gibi Kürtlerin istilacılara karşı milli veya kitlesel bir direnişleri de olmamıştır.

Zaten Şeref Han'a göre; "Kürtler arasında emrine uyulacak ve yargısı uygulanacak bir kimse bulunmadığı için, çoğu zaman kan döker, güvenlik ve düzen kurallarını çiğnerler." Kürtler, "Ülke sultansız kaldı mı bir kez / Her köyün reisi vali kesilir." sözünü haklı çıkarıncasına küçük küçük hanedanlar kurmuş ve birleşerek büyük bir devlet kuramamıştır.

Kürdistan olarak bilinen coğrafyanın kaderi diğer Müslüman toplumların kaderiyle paralel bir seyir takip etmiştir. Kürdistan, tarihin hiçbir devrinde coğrafi bir bütünlük arz etmemiştir. Kürtler, tarihin hiçbir devrinde Kürdistan'ın tamamında egemen olamamıştır. Kürdistan'daki siyasi hâkimiyet, dünyanın yönetimine paralel olarak sürekli el değiştirmiş ve Kürtler hâkim devletlere bağlı bir şekilde otonom olarak yaşamışlardır.

Anahtar Kelimeler: Kabilecilik, Kürtler, Kürdistan, Ortaçağda Kürtler ve Türkler

Giriş

Bu makalede Ortaçağda Kürtler ve Türkler konusu ele alınacaktır. Ortaçağda Kürtler ve Türkler derken 12 yüzyıldan 15. yüzyıla kadar Anadolu Selçukluları, Zengiler, Eyyûbiler, Moğollar, Timurlular, Akkoyunlular ve Karakoyunlular dönemlerindeki Kürt- Türk ilişkileri kast edilmiştir. Kürtler hakkında bu dördüncü çalışmamız olup bu araştırma önceki çalışmaların devamı ve tamamlayıcısıdır.¹ Bu çalışmada İslâm ve Türk tarihinin temel kaynakları, Çağdaş araştırmalar ve Kürtlerce muteber kabul edilen eserler kaynak olarak kullanılmıştır. Konuların işlenişinde ayrıntıya girilmemiş ulusçu Kürt araştırmacıların ve bazı Kürdologların yaptığı saptırma ve bilgi istismarlarına dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

Malum olduğu üzere Kürtler Orta Doğu'nun yerli halklarından biridir. Orta Doğu bu toplumların ana vatanıdır. Kürtler, İslâm ümmetinin asli unsurlarından birisidir. İslâm tarihi boyunca Müslüman Kürtler Arap, Fars ve Türklerle içi içe yaşamıştır. Ancak 19. yüzyıldan itibaren Müslümanlar arasında milliyetçilik fikirleri yayılmış ve 20. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun parçalanması ile Araplar ve Türkler başta olmak üzere bağımsız ulusal devletler kurulmuştur. Kürtler arasında da sınırlı ölçüde Kürt milliyetçiliği fikri doğmuştur. Kürtlerin çoğunlukta olduğu coğrafya yani Kürdistan ise Türkiye, Suriye, Irak ve İran arasında paylaşılmıştır. Bu durum Orta Doğu'nun en önemli sorunlarından birini yani Kürt sorununu doğurmuştur. 20. yüzyılda ise Kürtler arasında Kürt milliyetçiliği fikri güçlenmiş ve Kürtçülük faaliyetleri hızlanmıştır.

Milliyetçiliğe temel teşkil eden ana unsurlar öncelikle vatan, dil ve tarihtir. Bütün milliyetçi hareketlerde olduğu gibi Kürtler de Kürt milliyetçiliğini oluşturmak için bu kavramlara müracaat etmiş ve "bir Kürt ulusu yaratmaya" çalışmıştır. Bu amaçla ulusalcı Kürtler "yeni bir Kürt tarihi inşa" etme yoluna koyulmuştur. Bu noktadan hareketle bağımsız ve birleşik Kürdistan tezi üzerinden büyük Kürt milletinin tarihini, coğrafyasını, sosyal yapısını, dilini ve edebiyatını yeniden yazmaya ve yaratmaya çalışmışlardır. "Her milletin kendi kaderini kendisinin tayin etmesi" ve "her milletin kendi devletini kurup kendi kendini yönetmesi" ana ilkesinden hareket edilmesi ilk bakışta makul ve haklı görülmektedir.

¹ Bekir Biçer, İslam Tarihi Kitaplarında Kürtler Hakkındaki Rivayetler (7. ve 12. yüzyıl arası), The Journal of Academic Social Science Studies, Volume 5 Issue 6, p. 51-80, December 2012; Selçuklular ve Kürtler, The Journal of Academic Social Science Studies, Volume 6 Issue 2, p. February 2013; İslâm Coğrafyacılarının Eserlerinde Kürtler Hakkındaki Rivayetler (9. yüzyıl - 13. yüzyıl).

Ancak bu fikre coğrafi, siyasi, tarihsel, kültürel, edebi ve folklorik temel oluşturma çabası tarihsel olarak bir takım sapma ve saptırmaları da doğurmuştur. Özellikle Kürt tarihi yazma çalışmaları bütün bir İslâm tarihinin inkârı ve toptan çaptırılmasına dönüştürülmüştür. Şöyle ki bin dört yüz yıldır İslâm ümmetinin birlikte oluşturduğu ortak İslâmi ve evrensel değerleri ret edilmiş sadece Kürt ulusalcılığı temeli üzerinden bir ulus yaratılma çabasına girilmiştir. Veya bütün Müslümanların oluşturduğu ortak İslâmi ve medeni değerler sadece Kürtler tarafında oluşturulmuş gibi İslâm medeniyeti Kürt ulusalcılığına malzeme olarak kullanılmış ve Kürtçü hareket yapay olarak büyütülmeye çalışılmıştır. Bu amaçla tarih yapay seleksiyona tabi tutulmuş, istedikleri bilgiyi istedikleri hale sokmuşlardır. İslâm ümmetinin ortak birikimi üzerinden Kürtçülük yapmanın zor hatta mümkün olmadığını iyi bilen Kürdolog ve ulusalcı Kürt araştırmacılar çoğu kez Kürt tarihinin temel kaynakları olan tarih kitapları üzerinde bile sahtecilik yoluna başvurmuşlardır. Mesela Kürtler açısından en müteber ve makbul sayılan Müslüman âlim ve tarihçi Şeref Han'ın Şerefnâme'si ve büyük sûfi ve edib Ahmed-i Hâni'nin Mem u Zin'i gibi eserler üzerinde bile tahrifat tapılmış ve bu eserler ideolojik okumalara tâbi tutulmuştur.

Bu olumsuzluklara rağmen Türk veya Kürt tarihçiler olaylar karşısında ya seyirci kalmış veya cılız birkaç eleştirinin ötesine geçmemiştir. Halbuki halkların tarihlerini yazmak tarihçilerin asli görevidir. Kürt tarih yazıcılığının en vahim tarafı bu eksik ve yanlış bilgiler hiç sorgulamadan halk katmanlarında ciddi oranda taraftar bulmuştur. Buna karşılık Ortaçağ Türk tarihçilerinin önemli bir kısmı hiç Kürt adını anmadan, Kürt aşiret ve hanedanlarından söz etmeden Abbasiler, Büyük Selçuklular, Anadolu Selçuklular, Beylikler, Eyyûbiler, Moğollar, Akkoyunlular, Karakoyunlular ve Timur devletinin tarihini yazmışlardır. Bu tarafgir ve etnik ayrımcı yaklaşımın doğal sonucu olarak başta Türkiye olmak üzere Orta Doğu'da etnik tartışma ve çatışmalar hızlanmıştır. Bu sebeple bu çalışmada "Ortaçağda Kürtler ve Türkler" konusuna objektif olarak yaklaşılmaya çalışılmış ve olaylar olması gerektiği gibi değil olduğu gibi aktarılmıştır.

Kürtlerin tarihi, coğrafyası, etnik yapısı ve kültürleriyle ilgili bilgiler kısıtlıdır. Kürtlere ait bilgilerin bir kısmının doğruluğu ise tartışmalıdır. 16. yüzyılda Şeref Han, Şerefnâme'nin girişinde Kürtler hakkında "Kürtlerin aslı ve çok olan toplulukları konusunda çeşitli sözler ve birbiriyle çelişen çeşitli rivayetler vardır."² diyerek bu noktaya dikkat çekmiştir.

Kürtlerin etnik yapısı, yaşadıkları coğrafya, sosyal yapıları ve kültürleri hakkında en çok ve en doğru bilgiler "İslâm coğrafyacılarının ve İslâm tarihçilerinin" eserlerinde bulunmaktadır. İslâm coğrafyacılarından Kürtler hakkında eserlerinde bilgi bulunduran ve rivayetlerde bulunan meşhur coğrafyacılar şunlardır: "Abdullah b. Hurdazbih, Vâzih el- Yakûbî, Ömer İbn Rusteh, İbni Fakih el- Hemedâni, Hüseyin el- Mesûdî, el- İstahri el- Fârisî, Ali İbn Havkal, Ahmed el- Mukaddesi, Muhammed el- Bekri, İdris el- İdrisi, Yakut el- Hamavî, Zekeriya Kazvinî ve İbni Sa'd el- Mağribî dir."

² Şerefhân, Şerefnâme, (Çev. M. Emin Bozarlan), İstanbul 2006, s. 18.

Yukarıda adı geçen coğrafyacıların eserlerinden elde edilen bilgilere göre Kürtlerin yoğun olarak buldukları şehirler arasında -ki çoğu şehirlerin kırsal alanıdır- Musul, Ninova, Vasıt çevresi, Erbil, Hakkâri, Akru (Akra), Şehrizar, Hulvan, Kuhistan, Huzistan, Loristan, Uşne, Balus, Hadran, Endehuz, Ehvaz, Beyda, Dasin, Siser, Hemedan, İsfahan, İstahr, Sühreverd, Erdeşir, Fars - özellikle Ahsa çevresi-, Şiraz, Karmasin, Horasan, Er-recan Baylakan, Belescan, Sabur, Musul ve Cudi Dağı arası, Fehman, Feridin ve Merc kasabaları sayılabilir. Kürtler, İslâm tarihinin erken dönemlerinden itibaren İslâm coğrafyacılarının adlandırmalarına göre Cibal, Fars ve Ermeniyye bölgelerinde yoğun olarak yaşamıştır. Bu bölgeler bugün Kuzey Irak, İran'ın doğusu ve Güney Azerbaycan olarak bilinmektedir.

İslâm tarihi kitaplarında Kürtler hakkında bilgi bulunduran yazarlar ve eserleri ise şunlardır: "Taberî Tarihi, Belâzuri, Fütûh ül- Büldan ve Ensâb ve'l- Eşraf, Ebu Hanife Dineveri, Ahbâr et- Tıval, İmam Zehebî, Tarih'il- İslâm, Câhız, Kitab' et-Tâc fi Ahlak el- Mülûk, İbn-i Miskeveyh, Tecârib'el- Ümem, İbnü'l- Ezrak, Tarihi Âmed ve Meyyafarikin, İbnü'l- Esir, el- Kâmil, fit-Tarih, Hâfız İsfehânî, Ahbâr-ı İsfahan, Mutahhar Tahir el- Makdîsî, el- Bed-i ve't Tarih, İbn-i Kesir, el- Bidâye ven- Nihâye, Kemâleddin İbn-i Adim, Buğye et-Taleb fi Tarihi Haleb ve İbn-i Haldun'un Tarihi İbni Haldun'udur." İslâm tarihi kitaplarından elde edilen bilgilere göre Kürtler'in Müslümanlarla ilişkileri şu şekilde gerçekleşmiştir:

İslâm'ın doğduğu dönemde Kürtler Sâsâni İmparatorluğunun egemenliği altında yaşamaktaydı. Musul çevresindeki Kürtler ise Bizans İmparatorluğuna bağlıydı. Müslümanlar ve Kürtler ilk defa Hz. Ömer zamanında 640 yılında Hulvan ve Tikrit'in fethi esnasında karşılaşmıştır. Sa'd b. Ebi Vakkas, Huzeyfe b. Yemânî'yi Kürtlerle savaşmak için görevlendirmiştir. 640 yılında Zevezan Kürt emiri Müslümanlara haraç vermiştir. Musul ve Şehrizar'un fethiyle Irak ve İran çevresindeki Kürtler Müslümanların siyasi hâkimiyeti altına girmiştir. Utbe b. Ferkad, Şehrizar, es-Samağan ve Dârâbâz'ı fethetmiştir. Sonra Ahvaz, Beyruz ve Menâzir fethedilmiştir. 645 yılında Ebu Mûsa el- Eş'ari İsfahan ve çevresini fethetmiştir. Aynı yıl Sâriye b. Zunem, Fesâ ve Dârebecerd'e hâkim olmuştur. Azerbaycan'da ise Merzuban Müslümanlara yenilmiş ve Müslümanlar antlaşma yoluyla Azerbaycan ve çevresinin sahibi olmuştur. Hz. Osman döneminde fetihlere devam edilmiş, Kürtlerin direnişi kırılmış ve Azerbaycan'ın fethi tamamlanmıştır.

İslâm coğrafyacı ve tarihçilerinin kitaplarından elde edilen bilgilere göre Kürtler tarihsel olarak Kuzey Irak, İran'ın doğusu ve Azerbaycan'da yaşamıştır. Kürtler, Anadolu'ya ise 10. yüzyıldan itibaren Mervânilerle birlikte gelmeye başlamıştır. İslâm fetihleri karşısında Kürtler ya Sâsâni İmparatorluğu ordusunda ya da bağımsız kabileler şeklinde Müslümanlara karşı savaşmıştır. İslâm fetih politikası gereği Kürtler öncelikle İslâmî davete muhatap olmuş ve az bir kısmı Müslüman olmuştur. Müslüman olmayanlar ise cizye teklifini kabul etmiş; can güvenliği ve inanç

serbestliği karşılığında Müslümanların hâkimiyetini kabul ederek zımmi statüsü kazanmıştır. Kürtlerin büyük bir kısmı ise savaş seçeneğini tercih etmiş ve Müslümanlarla savaşmıştır. Ancak Farslarla birlikte Müslümanlara karşı yürüttükleri savaşları kaybetmiş ve Sâsânî İmparatorluğunun yıkılmasından sonra Müslümanların otoritesini kabul etmişlerdir.

Hz. Osman ve Hz. Ali döneminde Kürtlere yönelik fetih ve davet hareketi devam etmiştir. Bu dönemde Kürtlerin yaşadığı Güney Mezopotamya, Cibal ve Ermeniyye bölgesinin tamamı İslâm hâkimiyeti altına girmiş ve Kürtlerin önemli bir kısmı Müslüman olmuştur. Müslüman Kürtler Hz. Ali devrinden itibaren İslâm toplumları içinde dikkati çekmeye başlamıştır. Müslüman Kürt aşiretler Emeviler döneminden itibaren iktidar için sorun olarak görülmüştür. Emevilerin valisi Haccac b. Yusuf, aşiretleri egemenliği altına almak için bazı Kürt aşiretlere karşı şiddetli bir mücadeleye girmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde Kürtlerin çoğu Ehl-i Sünnet olarak bilinen çizgide buluşmuş, çok az bir kısmı ise Hârici ve Şii olmuştur. Kürtlerin az bir kısmı ise irtidat etmiştir. Kürtlerin çoğu göçebe olduğu ve hayvancılıkla geçindiği için şehirlerden uzak kırsal bölgelerde yaşamıştır. Bu nedenle Kürtlerin çoğu kitabi İslâm'la tanışmamış eski kültür ve geleneklerini uzun süre korumuştur. Bunun sonucu olarak da Kürtler diğer İslâm toplumları arasında (Arap ve Fars) asimile olmamıştır. Kürt aşiretler eski geleneksel yapılarını korumuş hatta İslâm, aşiret şeyhlerinin otoritesini pekiştirmiştir. Aşiretlerin güçlenmesi nedeniyle İslâm devletleri ya siyasal endişeye sürüklenmiş ya da Müslüman Kürtlerin askeri potansiyelinden yararlanma yolunu seçmiştir. Abbasiler döneminde Müslüman Kürtler İslâm ordusunun önemli bir asker kaynağı haline gelmiştir.

X. yüzyıldan itibaren Abbasi Devleti'nde merkezi otorite zayıflamış ve taht kavgaları hızlanmıştır. Bunun yanında İslâm coğrafyasında Tevâif'ü Mülûk adı verilen yarı bağımsız beylikler ve devletler kurulmuştur. Bu dönemde Kürtler de özerk hanedanlar kurmuştur. "Selçuklular, XI. yüzyılın ikinci yarısında Azerbaycan, Kürdistan, Erran, ve Doğu Anadolu'ya geldiklerinde buralarda hâkimiyet süren Revâdi, Şeddadi, Mervâni ve Annazoğulları gibi Kürt hanedanları mevcuttu."³

Selçuklular ve Kürtler: Oğuzlar, İran ve Horasan'da ilerlerken, Hasnavi, Annazi, Revâdî ve Hezbâni gibi Kürt aşiret ve hanedanlar Selçukluların hâkimiyetine girmiştir. Kürtlerin Selçuklu hâkimiyetine girmesinde Kürt aşiretlerin çoğu zaman Selçuklu Devletini desteklemesi ve hatta Selçuklularla iş birliği yapmaları etkili olmuştur. İbrahim Yınal ve Tuğrul Bey döneminde Selçuklular Azerbaycan'ı fethederek Kürt hükümdarı Vahsudan'ı Selçuklulara bağlamış ve Azerbaycan'ı hem askeri hem siyasi üs olarak kullanmıştır. Öte yandan Oğuzlar, Hakkâri üzerinden Musul civarına geçmek isteyince Hakkâri çevresindeki Kürt aşiretlerle şiddetli savaşlara girmiştir. Musul ve çevresi zorlu bir mücadeleden sonra Selçuklu hâkimiyetine geçmiştir. Şii Büveyhoğulları, Selçuklular tarafından yıkılınca Mervâniler

³ Faruk Sümer, Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara 1992, s. 2.

Tuğrul Bey döneminden itibaren Selçuklular adına hutbe okutmuş ve Selçukluların vassalı olmuştur.

Selçuklu ordusu tek bir etnik topluluktan oluşmamış farklı etnik ve dini grupları bünyesinde barındırmıştır. Selçuklu ordusunda Müslüman Kürt askerler de bulunmuştur. Sultan Alparslan, Kürt emir ve hanedanlarla iyi ilişkiler kurmuştur. Mesala Malazgirt savaşı öncesi Fadlun'u Selçuklulara bağlamış ve Kafkasya valisi olarak atamıştır. Ayrıca Şebenkâre Kürtlerini Selçuklulara bağlamıştı. Sultan ve Nizamülmülk Malazgirt Savaşı öncesinde Diyarbakır'a giderek Mervâni emirliğinin işleriyle doğrudan ilgilenmiş, hanedan içindeki çatışmalara müdahale etmiş ve Emir Said'e karşı Emir Nizamettin'in yönetimini desteklemiştir. Bir kısım tarihçilerin rivayetlerine göre Malazgirt Meydan Savaşında 10.000 Kürt askeri Alparslan'ın yanında, Müslümanların yanında Bizans İmparatorluğuna karşı savaşmıştır. Selçukluların Malazgirt'teki başarıları ve Kafkasya'nın Selçuklu hâkimiyetine girmesi; Kafkasya, İran ve Anadolu'daki Kürt hanedanların Selçuklu egemenliğine girmesini kolaylaştırmıştır. Ayrıca Anadolu'nun İslâmlaşma süreci Mervâniler döneminde devam etmiş ve Selçuklularla birlikte Anadolu'yu İslâm coğrafyasının vazgeçilmez bir parçası haline getirmişlerdir.

Sultan Melikşah ise Mervânileri kendi tabiyeti altına almış son Kürt emirliği bu şekilde Selçuklulara bağlanmıştır. Sultan Melikşah vefat ettiği zaman Diyarbakır halkı Sultan Sencer'in hâkimiyetini talep etmiş ve Mervânilerin tekrar iktidar olmasına müsâde etmemiştir. Sultan Sencer Diyarbakır'a gelemeyince Diyarbakır eşrafı Tacettin Tutuş'u şehre davet etmiştir. Sultan Tutuş, Mervânilerin egemen olduğu coğrafyanın tamamını hâkimiyeti altına almış ve bölgede Selçuklu egemenliğini sürdürmüştür.⁴

Sultan Sencer devrinde İran'ın doğusunda Kürdistan adıyla bir eyalet kurulmuş, sultanın yeğeni Süleyman Şah Ayba buraya vali olarak tayin edilmiş ve Bahar şehri bu eyaletin merkezi olmuştur.⁵ Sultan Sencer, Hakkâri, Zevzan ve Beşneviyye Kürtlerinin çıkardığı isyanları bastırmıştır. Aynı şekilde Sultan Mahmut Kürtlerin egemen olduğu dağlık bölgeleri hâkimiyeti altına almış ve Kürtlerin kalelerini fethetmiştir. Selçuklu Devleti parçalanınca atabeylikler ve beylikler Selçuklu Devleti'nin vârisi olarak Selçukluların varlığını ve siyaset anlayışını sürdürmüştür. Zengiler, Sökmenler ve Artuklular Kürtlerin de yaşadığı bölgelerde siyasi hâkimiyetlerini yeniden kurmuştur.

⁴ İbnü'l- Ezrak, Mervânî Kürtleri Tarihi, (Çev. M. Emin Bozarlan), İstanbul 1990, s. 73, 74; İbnü'l- Esir, el-Kâmil fi't-Tarih, (Çev. A. Özeydin) c. 9, İstanbul 1987, s. 36-65; İbn-i Miskeveyh, Tecârib el- Ümem, c. 7, Mısır 1916, s. 106; Kemâleddin İbn-i Adim, Buğye et-Taleb fi Tarihi Haleb, (Haz. A. Sevim), Ankara 1976, s. 380; Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk- İslam Medeniyeti, İstanbul 1980, s. 157, 158, 160; Thomas Ripper, Diyarbakır Merwanileri (Çev. Bahar Ş. Fırat), İstanbul 2012, s. 236, 237.

⁵ Hamdullah Müstevfi, Nüzhet'ül- Kulûb, (Çev. G. Le Strange) Leyden, 1919, s. 34, 54, 78, 87, 100, 102, 105, 107.

Selçuklular, Kürtlerle karşılaştıkları ilk devirlerden itibaren açık bir çatışmaya girmek yerine İslâm kardeşliği unsurunu öne çıkarmıştır. Hıristiyan Ermenilere ve Bizans'a karşı Müslüman Kürtlerle ittifaklar yapmıştır. Selçuklular ayrıca Kürt aşiretler arasındaki ihtilaflardan yararlanarak kendilerine yakın kimi emir ve aşiretleri iş başına getirmiş ve hâkimiyetleri altına almıştır. Selçuklular, Kürtlerin askeri güç ve birikimlerinin farkında oldukları için ordularında Kürt askeri bulundurmaya itina göstermiş ve başarılı Kürt emir ve valileri devlet yönetiminde istihdam etmiştir. Selçuklu devlet yapısı da ordusu gibi tek bir etnik bir unsura dayanmadığı için İslâm kardeşliği temelinde Türkler ve Kürtler Selçuklu ülkesini birlikte yönetmişlerdir Ancak Büyük Selçuklular, zaman zaman bazı Kürt aşiretlerin yağmacı ve isyancı tutumlarına karşı sert tepki göstermiştir.

Sonuç olarak 11. yüzyılda İran, Azerbaycan, Irakta ve Anadolu'da Selçuklu hâkimiyeti kurulmuştur. Kürt- İslâm coğrafyasının tamamı Selçuklu hâkimiyeti altında toplanmıştır. Kürt hanedanlar Selçuklulara bağlı hale gelmiş ve isyan eden valilikler ise yıkılmıştır. Selçuklularla birlikte Müslüman Kürtlerin Orta Doğu'daki varlığı daha kalıcı hale gelmiştir. Bunun ana sebebi Nizamülmülk'ün kurduğu sağlam devlet teşkilatının bölgede sağladığı istikrar ve imkânlardır. Kürt hanedanlar arasındaki çatışmalar engellenmiş, ülkede barış ve istikrar sağlanmıştır. Selçuklular döneminde Kürtlerin ilmi, siyasi, askeri ve ticari birikimleri Selçuklu Devleti'nin gücüyle birleşmiştir. Selçuklular egemen olduğu bütün şehirleri yeniden îmar etmiştir. Bu politikayla Kürtlerin yaşadığı şehirler îmar edilmiş ve şehirlerde Müslüman Kürtlerin nüfusları ve etkinlikleri artmıştır. Selçukluların batıya yürümesi esnasında Kürt nüfusun bir bölümü İran ve Azerbaycan'dan Anadolu'ya göç etmiştir. Böylece Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgesinde Kürt nüfusu artmıştır Ayrıca sağlanan siyasi istikrar sonucu İran'ın doğusu ve Kuzey Irak'ta Kürt nüfusu yoğunlaşmıştır.

Kürt Aşiretler:

"Kürt toplumunu açıklamada anahtar kavram, aşiretçiliktir. Aşiretçilik olgusu anlaşılmadan, Kürt tarihi ve toplumsal yapısı izah edilemez. Aşiret yapısı Kürt tarihinin erken döneminden beri çok az değişime uğrayarak Kürtlerin tarihini belirlemiştir. Kürt halkının acıları ve övünçleri aşiretlerinde gizlidir. Kürtler için aşiret, yaşayabilmek için vazgeçilmez bir ocaktır. Zor ve ağır şartlar altında yaşayabilmek için güçlü olmak, güçlü olabilmek için güçlü bir aşirete sahip olmak gerekmiştir. Bu, tercihten öte yaşayabilmek için tek seçenektir. Coğrafi, sosyal ve siyasal şartlardaki yaşam küçük bir dünya olan aşiretçiliği doğurmuş ve "Aşiret kabuğunu" sürekli güçlendirmiştir. ⁶ Şair Mahmudoglu Türkçe gazelinde:

"Şeha! Ol Bitlis'in Kürdü muti olmaz Süleyman'e

Ezelden kalma âdettir, çalışırlar ocağ üstüne,⁷ demiştir.

⁶ Hasan Uşak, Kürdistan'da Aşiretçilik ve Milliyetçilik, İstanbul 2005, s. 7.

⁷ Şerefhan, Şerefnâme, (Çev. M. Emin Bozarlan), İstanbul 2006, s. 300.

İslâm tarihçi ve coğrafyacılarının da Kürtlerle ilgili rivayetlerinde dikkati çeken en önemli nokta Kürtlerin başlangıçtan itibaren aşiretler şeklinde örgütlenmiş olmasıdır. Aşiretlerin kırsal kesimde yaşadıkları vadi veya yaylalara zum - ram (zom) adı verilmiştir. Aşiretlerin başında şeyh veya ağa bulunmaktadır. Aşiret liderleri ve şeyhleri Kürt halkının siyasi, ekonomik, adli ve sosyal sorunlarını çözme hususunda etkin rol oynamıştır. Aşiret ağaları bölgedeki egemen devletin temsilcisidir. Devlet adına vergi toplamak, kanun koymak, savaş zamanında devlete asker vermek, bölgede güvenliği sağlamak, yolların güvenliğini temin etmek aşiretlerin devlete karşı görevidir. Aşiretler devletle Kürt halkı arasında temsilci ve arabulucu olmuştur.

Kürtlerin tarihleri boyunca kabile ve aşiretler şeklinde örgütlenmiş ve yaşamış olması olumlu ve olumsuz birtakım sonuçlar doğurmuştur. Kürtler, genellikle bugün Kürdistan olarak bilinen bölgenin daha çok dağlık kesimlerinde yaşamıştır. Dağlık bölgeler, onları sayısız savaş ve istilalardan koruyan doğal bir sığınak ve kale görevi görmüştür. Dağların kendilerini korumaya yetmediği yerde kendilerine muhkem kaleler yapmışlardır. Bölgenin fiziki coğrafyası Kürt halkının çeşitli gruplarla temasını güçleştirmiş ve onların benliklerini korumasını temin etmiştir. Bölgenin dağlık kesimleriyle ulaşım ve iletişim zor olduğu için Kürtler başka toplumlar tarafından asimile edilememiştir. Öte yandan Kürt aşiretler Kürtleri birbirinden soyutlamış, kendi içinde ayrılmaya yol açmış ve kültürel farklılıkları doğurmuştur. Kürtçe içinde bu kadar çok lehçe ve şivenin doğması aşiretlerin çoğu zaman ayrı yaşamalarının doğal sonucudur. Bu durum ise Kürtlerin ortak kültürel payda oluşturmalarını ve birlik sağlamalarını engellemiştir. Hatta bu yüzden Kürt aşiretler çoğu zaman iç savaşa girmiştir. Şeref Han'ın da mensup olduğu bir Kürt aşiretinin amcaoğulları ile savaşlarını anlatan Şerefnâme'deki şiir şöyledir:

“Zırhları demirdendi, ellerinde Hint kılıçları
Baştan başa timsah dolu iki demir deryası gibiydi
Kemerleri gül rengine boyanmıştı baştan başa
Bir tek kişinin kanından kemer bağlamışlardı sanki
Davullar ölüm ve helak nağmeleri çalınca
Ney de ecel makamında okumaya başladı
Yaylardan çıkan oklar yağma yolunu tuttular
Ve her köşeden büyük bir kargaşalık çıktı
Atlama ve manevrada eğitilmiş yiğitler
Birbirlerine girdi aslanlar ve kaplanlar gibi.”⁸

⁸ Şerefhan, Şerefnâme, s. 309.

Kürtlerin yaşadıkları bölgeler daha çok hayvancılığa ve tarıma elverişli yerlerdir. Kürtlerin geçimlerini genellikle hayvancılıkla sağlamaları ve büyük oranda göçebe olmaları onları askerlik sanatıyla tanıştırmış daha sonra da askerlik alanında uzman haline getirmiştir. Bu sebeple Kürt kabileler askerliğe daha çok îtibar etmiştir. İslâm tarihçileri Kürt aşiretlerden söz ederken büyük bir aşiretin ortalama üç bin ila on bin civarında asker çıkardığından söz etmiştir. Savaşçı, çoğu yarı göçebe olan Kürt aşiretler askeri yapılarını korumak ve güvenliklerini sağlamak için sürekli hareket halinde olmuştur.

“Kürtlerin dış politikasında başkalarının askeri olma ve egemenlerle birlikte yaşama fikri hep baskın olmuştur. Bazıları güç sahibi olmak için istilacılarla iş birliği yapmış ve egemen devletin emrinde kılıç sallamıştır. Yabancı güçlerin ulaşmadığı, müdahale edemedikleri hiçbir aşiret yoktur. İstilacılar sürekli Kürt aşiretlerin zafiyetlerinden yararlanmışlardır. Aşiretler istilacıların safında silah kullanarak kendilerini ispatlamış ve diğer aşiretler üzerinde üstünlük sağlamıştır. Aşiretler çıkarları gereği denge politikası izlemiş ve gerektiğinde devletlerarasında saf değiştirmiştir.”⁹

Kürtlerin sosyal yapısı hakkında M. Emin Zeki Beg: “Coğrafi konumu itibariyle Kürdistan sürekli Selçukluların yıkıcı saldırılarına maruz kalmıştır. Çünkü Kürt halkının içinde bulunduğu çekememezlik, nefret, ayrılıkçılık, parçalanma gibi sebepler bu saldırgan ve yıkıcı güçlere karşı güç birliği yapmalarını, bölgelerini korumalarını ve ortak savunma birliği kurmalarını engellemiştir. Tarihimizin ilk dönemlerinden günümüze kadar Kürtler ve Kürdistan’a göz gezdirdiğimiz zaman halkın bir sürü bela ve musibete maruz kalmasının sebepleri hep aynıdır.”¹⁰ demiştir.

Kürtlerin göçebe aşiretler şeklinde yaşamaları tarihçilerden çoğunun dikkatini çekmiştir. Mesela: “1227 yılında Musul çevresinde hayvan ürünleri çok pahalandı. Böyle bir pahalılık hiçbir zaman görülmemiştir. Halk temel gıda ürünlerini bile alamaz oldu. Önceleri ilkbaharda küçükbaş hayvan bolluğu yaşanırdı. Son baharda ise Türkmenler ve Kürtler yazlıklarından ayrılıp kışlıklarına giderken hayvanlarını ucuza satarlardı. Bu bakımdan fiyatlar düşerdi. Bu sene tersine pahalandı.”¹¹

“Erbil çevresi sahibi Muzafferiddin Kökbörü iyi bir yöneticiydi ve Erbil’in durumu çok iyiydi. Ancak Kürtler ona itaat etmiyordu. Bu bölgede dağlar Kürtlerle doluydu ve Kürtler kendi adetlerine göre hareket ediyordu. Onlar, yolcuları korkutuyor, mallarını alıyor ve çalıyordu. İnsanları öldürmelerini veya esir almalarını kimse engelleyemiyordu. Bu hâl malum Kürtlerin tabiatı gereğidir. Bu işler onların ayrılmaz bir ahlâkıdır.”¹²

⁹ Hasan Uşak, Kürdistan’da Aşiretçilik ve Milliyetçilik, s. 44, 45.

¹⁰ Muhammed Emin Zeki Beg, Kürtler ve Kürdistan, (Çev. Komisyon), Nubihar yay. İstanbul 2011, s. 140, 141.

¹¹ İbnü’l- Esir, El- Kâmil fi’t- Tarih, (Re. M. Tulum), İstanbul 1987, s. 435.

¹² Yakut el- Hamevî, Mu’cem’ül- Büldan, c. 3, Beyrut 1957, s. 376.

Anadolu Selçukluları ve Kürtler:

Selçuklu sultanları, Sultan I. Kılıçarslan zamanından beri, "Meyyafarikin ve Mardin fethedilmedikçe Selçuklu şehirleri daima dışa bağımlı kalacaktır." görüşünü benimsemişti "Selçuklu Devleti'nin kuruluş yıllarında Anadolu'nun doğu ve güneyinde küçük küçük hanedanlar vardı: "Yınal oğlu İbrahim (Amed) Diyarbakır'da, Ziyâeddin Mehmed Meyyâfârikin (Silvan), Sökmen el- Kutbi Ahlat, Çubuk oğlu Mehmed Harput, Kızıl Aslan Siirt, Alptekin Erzen, Şahruh Hanı'de hüküm sürüyordu."¹³

"Kılıç Arslan b. Süleyman Şah'ın Birecik, Urfa, Diyarbakır ve Fırat sahilinde yaylak ve kışlak tuttuğu sırada Rum İmparatoru Ermiyanos, 120 bin askerle ve savaş aracıyla İslâm beldelerine saldırdı. Önce Melik Danişmend üzerine yürüdü. Melik Dânişmend, Mardin, Meyyafarikin, Amid, Harput, Erzincan ve Divriği meliklerine adam göndererek, "Büyük bir düşman Müslümanlar üzerine gelmektedir. Eğer hep birlikte yardıma gelmezseniz, bu fitne uzaklaştırılamadığı gibi fazlaşır. İslâm'a büyük zarar ve ziyan verir, her tarafa yayılır. Aynı şekilde Kılıç Arslan'a da birini göndererek, Kürtlerin de harekete geçip yardıma geleceğini" bildirmiştir"¹⁴

Sultan I. Kılıçarslan'ın Haçlılarla mücadelede başarılı olması sebebiyle İslâm dünyasında saygınlığı artmıştı. "Vezir Ziyaeddin Muhammed, Sultan Kılıçarslan'ı Meyyafarikin'e davet etti. Kılıçarslan harekete geçti ve 1105 yılında Meyyafarikin'e girdi. Şehre egemen olduktan sonra bir süre orada kaldı. Amed emiri İbrahim, Siirt emiri Kızılaslan, Artukoğlu Sökmen, Emir Şahruh, Hüsâmeddin ve bütün Diyarbakır emirleri huzuruna gelerek bağlılıklarını bildirdiler. Kılıçarslan, Meyyafarikin yönetimini Hamurtaş Süleymani'ye bıraktı. Sultan, bir müddet sonra askerlerini toplayarak Musul üzerine yürümüş, Emir Çavlı ile savaşmış ve ona yenilmiştir. Sultan kaçarken 1106 yılında Habur nehrinde boğulmuştur. Sultanın cenazesi Meyyafarikin'e getirilerek atabey tarafından yaptırılan ve "Sultan Kubbesi" denilen türbeye defnedilmiştir."¹⁵ Aksarayî diyor ki: "Selçuklu sultanlarına bağlı olan Emir Çavlı, Kılıçarslan'ın geldiğini öğrenince Diyarbakır ve Kürt askerlerini yanına alıp onunla savaşmaya çıkmış ve onun emirlerine tehditler savurmuştur."¹⁶

Yazıcızâde Ali, Tevârih-i Âl-i Selçuk adlı eserinde Anadolu Selçukları zamanında Selçuklu sultanlarının Kürtlere yönelik siyasetini kendine has üslubuyla şöyle zikretmiştir. Sultan Gıyâseddin, Antalya'yı feth için asker toplanmasını emretti.

¹³ Ali Üremiş, Türkiye Selçuklularının Doğu Anadolu Politikası, Ankara 2005, s. 69.

¹⁴ Kerimüddin Mahmud Aksarayî, Müsâmeretü'l- Ahbâr, (Çev. M. Öztürk), Ankara 2000, s. 77

¹⁵ İbn'ül- Ezrak, Mervâni Kürtleri Tarihi, s. 232, 233; Ali Sevim- Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, Ankara 1995, s. 432.

¹⁶ Kerimüddin Mahmud Aksarayî, Müsâmeretü'l- Ahbar, s. 22.

Bu emir üzerine “Kayı, Bayat, Bayındır ve Salur ve cümle yirmi dört boyun çerileri ve anlardan gayrı Kürt ve Arap ve gayrı tevâiyif çeriler hâzır olmuşlar idi.”¹⁷

Sultan Gıyâseddin’in Antalya’yı feth için emir verdi asker toplanmasını isterken: “Ne denli Etrak ve Ekrad leşkери ve gayri tevâiyif varsa âlât ve iddet ve ehibbeti kâmil birle saltanat dergahı hizmetine hâzır olalar ve gelmekte müsâraat ve mübâderet kılalar” denilmiştir.” Antalya’nın fethinden sonra “Ol memleketin sahraları ve bîşeleri Eğdir’den Yürük eviyle ve Kürd’den ve Arap’tan doldu ve baskaklık için onlara kışlak verildi.” demiştir. Alâaddin Keykubad’ın hükümrânlığı anlatılırken: “Rum da, Şam da, Ermen ve Diyarbakır da ne kadar Oğuz cinsinden Etrak ve Ekrad beyleri varsa hükümden tecâvüz idemezlerdi.” demiştir Alaaddin Keykubad’ın ordusu tasvir edilirken: “Meşhed sahrası ve meydanı Türk, Rum, Harezmi, Gürcü, Frenk, Rus, Kıpçak ve Kürtlerden oluşmuştu.” Yazıcızâde Baba İshak İsyânını anlatırken “Baba İshak İsyânına çoğu Kürdün de” katıldığını yazmıştır.¹⁸

Anadolu Selçuklu sultanı Alaaddin Keykubad’ın ordusu “Türkmenler çoğunlukta olmak üzere ücretli asker olarak Harezmîler, Ermeniler, Rumlar, Gürcü, Frenk, Rus Kıpçak ve Kürtler de vardı.”¹⁹ “1230 Yassı Çemen savaşında Harzemşahlara karşı Selçuklularla Melik Eşref ittifak yapmıştı. Orduları seçme askerlerden oluşmuştu. Bu askerler tecrübeli ve cesurdu. Yanlarında yağız atları ve çok sayıda silahları vardı. Askerlerin başında el- Hakkâriye Kürtlerinden cesaretiyle meşhur aynı zamanda ahlaklı, üstün özelliklere sahip, Halep askerlerinden İzzeddin Ömer b. Ali adında tanınmış bir komutan vardı.” demiştir.²⁰

Diyarbakır’ın Fethi:

“Selçuklular, II. Gıyâseddin Keyhüsrev zamanında Diyarbakır’ı fethetmek üzere Mübârezeddin Çavlı ve Mübârezeddin Yavtaş komutasındaki askerleri bölgeye sevk etmiştir. 1240 yılında Diyarbakır şehri kuşatılmış ve Kürt aşiretlerin reisi olup burçlar üzerinde oturan Fahreddin Dinâri pazarlık sonrası teslim olmaya ikna edilmiştir. Fahreddin Dinâri 400.000 dirhem karşılığında Diyarbakır’ı teslim etmeyi kabul etmiştir. Selçuklular gereken parayı tedarik ederek surlar önüne gelmiş, Fahreddin Dinâri ve oğulları Selçuklu askerlerini surlar üzerine çıkarmıştır. Ancak onun hıyanetini gören muhafızlar direnişe geçmiştir. Bunun üzerine şehrin önde gelen temsilcileri Selçuklu komutanı Nasıreddin Aslan ile Nehir Kapısında görüşmek üzere anlaşmıştır. Şehrin teslimi üzerine mutabakata varılmıştır. Anlaşmaya göre Diyarbakır halkı bütün haklarına sahip olacak, divânî ve avârız vergilerinden muaf olacaktı. Selçuklu komutanları ve beyleri, sancak ve askerleriyle şehre girip surların üstüne bayrağı dikmiştir. Selçuklu kumandanları halkı saltanat sarayında kabul edip sultana biat yaptırmıştır. Diyarbakır ülkesine bağlı bulunan Siverek, Ergani, Çermük, Akil ve diğer kaleler Selçuklulara bağlanmıştır. Diyarbakır subaşılığı Mübârezeddin İsa

¹⁷ Yazıcızâde Ali, Tevârih-i Âl-i Selçuk, (Haz. Abdullah Bakır), İstanbul 2009, s. 235.

¹⁸ Yazıcızâde Ali, Tevârih-i Âl-i Selçuk, s. 234, 235, 239, 346, 613, 653.

¹⁹ Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 2004, s. 409

²⁰ İbnü’l- Esir, el- Kâmil fi’-t- Tarih, s. 454.

Candar'a verilmiştir."²¹ İsa Candar, sultana bir elçiyle müjdeli haberi ulaştırmış ve şehrin imarına ve surların tamirine başlamıştır. Sultan tarafından kendilerine ikta, mülk ve hil'atler ihsan edilmiştir. Sultan bu vaatlerini yerine getirdiği gibi Ulu Cami kitâbesine yapılan taahhütler de yazılmıştır Diyarbakır, Anadolu Selçuklu Devleti'nin hâkimiyetine girince bölgede Selçuklular büyük bir siyasi güç kazanmıştır.

Kürtlerle ilgili olarak şu rivayetler ilgi çekicidir. Melik Eşref'in Amed bölgesini fethi anlatılırken: "Melik'ül- umerâyı ve'l- Ekrad İzzeddin İbn Bedir, Kürt kabileleri ve Araplardan on bin atıyla Kahta tarafına yöneldi." denilmiştir. ²² "Diyarbakır çevresinin komutanı (sipehdar) olan Kürt beylerinden Bicer Bahadır, Diyarbakır vilayetinin bir yıllık gümrük vergisini ve diğer vergileri orduya gidecek bahanesiyle toplayarak muhalefete başlamıştır."²³ IV. Kılıçarslan ağabeyi İzzeddin' yazdığı mektupta Celâleddin Harzemşah'ı eleştirmiş ve "İsyan etmeseydi Meyyafârikin havâlisinde birkaç çiplak Kürd'ün elinde öldürülmezdi. " demiştir. ²⁴

"İzzeddin Keykâvus ve Selçuklu devlet adamları Türkmenleri ve Kürtleri Moğollara karşı cihada davet etmişti. Baycu, Doğu Anadolu yolu ile Bağdat'ın muhasarasına giderken Türkmenler ve Kürtler geçitleri tutarak Moğolların yollarını kesiyordu. Bu sebeple Keykâvus bu taraflara adam gönderip Türkmenlerden ve Kürtlerden adam toplanmasını istemiş ve buna kızan Engürek Noyan, Türkleri ve Kürtleri imha etmiştir."²⁵

Selçuklu tarihini kaynaklarından sayılan ancak verdiği bilgilerin sıhhati tartışmalı olan Şikâri'nin Karamanoğulları tarihinde Kürtlere dair ayrıntılı bilgiler mevcuttur. Mesela: "Sivas beyi Hacı Bahadır, Şirvan'dan gelip bu diyarı mülk edinen Oğuz taifesi üzerine on dört bin Kürt cem edip üstlerine yürüdü. Sultan Alaaddin'in Sivas'ta meğer hutbesi okunmuş, Hacı Bahadır cümle Kürdi başına cem edip, baş çekip hutbeyi nâmına okutmuş. Sivas beyleri Hacı Bahaeddin'in oğlu Menteşa dokuz bin Kürt askeriyle Ermenistan beyi Mirza bey, Melik Arslan ve Kosun geldiler. Süleyman Şah ve Alaaddin yirmi altı bin er Konya üstüne geldiler. Evliyanın himmeti ile kılıç çekip karşı gelmeye kudret bırakmadılar."denilmiştir. ²⁶

Zengiler ve Kürtler

Büyük Selçuklu Devleti parçalanınca atabeylikler ve beylikler, Selçukluların varisi olarak Selçukluların varlığını ve siyaset anlayışını sürdürmüştür. Zengiler, Sökmenler ve Artuklular Kürtlerin de yaşadığı bölgelerde siyasi hâkimiyetlerini

²¹ Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 438, 439; Şevket, Beysanoğlu, Diyarbakır: Müze Şehir, İstanbul 1999, s. 64.

²² Yazıcızâde Ali, Tevârih-i Âl-i Selçuk, s. 346, 613, 643.

²³ Kerimüddin Mahmud Aksarayi, Müsâmeretü'l- Ahbar, s. 20, 21.

²⁴ Osman Turan, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar, Ankara 1988, s. 83.

²⁵ Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 505.

²⁶ Şikâri, Karamaoğulları Tarihi, (Haz. M. Mesud Koman), Konya 1946, s. 11, 12, 36. 80.

yeniden kurmuştur. Bu beylikler içinde Kürtlerle en çok iç içe olan ve Kürt tarihi üzerinde çok etkili olan Zengilerdir. Zaten Eyyûbi Devleti de Zengilerin devamıdır.

“İmadeddin Zengi 1127 yılında Selçuklu Sultanı Mahmud tarafından Musul’a Atabey’ olarak tayin edilmiştir. İmadeddin, Haçlılara karşı yaptığı başarılı savaşlardan sonra Suriye’nin önemli şehirlerini ve Cezire’yi ele geçirmiştir. Iraktaki Kürtler Zengi’nin hâkimiyetini tanımıştır. Zengiler, Selçukluların yolunu takip ederek Kürtleri askeri hizmetlere almıştır. Zengiler, maiyyetindeki Türkler, Kürtler ve Araplar arasında hiçbir ayırım yapmamış, onlara devlete ve İslâm’a olan sadakatlerine göre muamele yapmıştır. Zengin’in hizmetine giren Kürt emirler arasında Selçukluların Tikrit valisi Necmeddin Eyyüb ve kardeşi Esedüddin Şirkuh da vardı. Zengi, 1139 yılında Baelbek’i fethedince buraya Necmeddin Eyyüb’ü vali tayin etmiş ve Esedüddin Şirkuh da Zengi’nin büyük komutanları arasına girmiştir.”²⁷

“İmadeddin Zengi 1134 yılında Tanza’yı almış ve halife Müsterşid’i destekleyen Humeydiye (Hamidiye) Kürtlerini cezalandırmak için el- Akr ve Şuş kalelerini ele geçirmiştir. Sonra Aşib’i zapt ederek kalenin surlarını yıktırıştır. Calab Kalesi’ni alıp adını değiştirerek İmadiye yapmıştır. “Musul’un kuzey vilayetlerinde İmâdiye adıyla büyük, sağlam ve korunaklı bir kale vardı. İmâdeddin Zengi b. Aksungur 1161 senesinde orayı tamir ettirmiştir. Orası önce Kürtler’in kalesiydi. Zengi’nin ismine izafeten kale İmâdiye adını almıştır. Kalenin evvelki ismi Aşib idi.”²⁸ İmadiye şehri bu dönemden itibaren Kürt- İslâm medeniyetine en ciddi katkıyı sağlayan şehir olmuştur.”²⁹

Zengi, sonra Şehrizer, Hakkâri, Siirt, Hizan ve Herir kalelerini almıştır. Zengi’nin son seferi Fenek (Finik) te Beşneviye’ye Kürtlerine karşı olmuştur. Selâhaddin Eyyûbi’nin ölümünden sonra Zengiler Kürt coğrafyasında konumlarını daha güçlendirmiştir. Arslanşah Zengi’nin küçük oğlu İmadeddin’e Humeydiyelilerin kaleleri tımar olarak verilmiş ve Muzaffer Kökbörü Hakkâri ve Zevzan kalelerini ele geçirmiştir.”³⁰ Zengiler, İslâm medeniyetine önemli katkılarda bulunmuştur. Bu dönemde çok sayıda önemli Arapça eser yazılmış, Arap edebiyatı Türkler ve Kürtler arasında yayılmıştır.”³¹

Selâhaddin Eyyûbi ve Kürtler:

Selâhaddin Eyyûbi Haçlılara karşı başarıyla mücadele ederken doğudaki asayiş sorunları yüzünden yönünü doğuya doğru çevirmek zorunda kalmıştır. Çoğunlukla Kürtlerin yaşadığı ve Kürt emirlerin egemen olduğu şehirleri hâkimiyeti altına almaya çalışmıştır. Selâhaddin, Fırat Nehri’ni geçtikten sonra “çevre şehirlerin hâkimlerine

²⁷ İbni Fadlan, Seyahatnâme, (Haz. R. Şeşen), İstanbul 1995, s. 230, 231.

²⁸ Yakut el- Hamevî, Mu’cem’ül- Bülân, s. 149.

²⁹ Şerefhan, Şerefname, s. 88

³⁰ İbnü’l- Esir, el- Kâmil fi’t- Tarih, c. 11, s. 24; (dipnot bir bölümünü kapsar) Gregory Abu’l- Farac, Abu’l- Farac Tarihi’nde, 1145 yılında Zengi, Fenek kalesine karşı bir ordu gönderdi. Dicle üzerindeki bu kale isyan halindeydi ve üç yüz seneden beri Başneviye Kürtlerinin elinde bulunuyordu.” demiştir. Bak. c. II, Ankara 1999, s. 381; V. Minorsky, Kürtler ve Kürdistan, (Çev. Komisyon), İstanbul 2004, s. 68, 69.

³¹ İbni Fadlan, Seyahatnâme, s. 230, 231.

mektuplar gönderip onlara vaatlerde bulunmuştur. Kendisine yardımcı olurlarsa bu vaatlerini yerine getireceğini ve büyük ölçüde mâli destek sağlayacağını bildirmiştir.”³² Ancak bu davete rağmen Kürt şehirlerinin hâkimlerinden ve halkından olumlu bir cevap alamadığı gibi bölge halklarından beklemediği bir direnişle karşılaşmıştır. Yerel otoriteler, Selâhaddin’in gücünden ve şöhretinden çekindikleri için kendi iktidarlarını Selâhaddin’e tercih etmiş ve iktidarlarını korumaya çalışmışlardır. Bu durumda Kürt hükümdarı kabul edilen Selâhaddin, Kürtlerin yaşadığı şehirleri muhasara ederek güç kullanmış ve şehirleri zorla ele geçirmiştir. Selâhaddin, Eylül 1182 de Urfa üzerine yürümüş ve çetin bir savaştan sonra şehrin emiri Fahreddin teslim olmak zorunda kalmış ve Selâhaddin’in emrine girmiştir. Sonra Selâhaddin, sırasıyla Harran’ı ve Rakka’yı zor kullanarak fethetmiştir. Habur’un tamamına hâkim olduktan sonra Nusaybin’e gitmiş ve burayı hızla ele geçirmiştir. Sadece şehrin bir kalesi kalmış ve orayı da birkaç gün kuşattıktan sonra zapt etmiştir. Selâhaddin’in danışmanları öncelikle Musul’un alınmasını tavsiye etmiştir. Bunun üzerine Musul Kasım 1182 de kuşatılmış ancak şehir Selâhaddin ve ordusuna şiddetle karşı koymuş ve Selâhaddin başarısız olmuştur.

Musul’u alamayan Selâhaddin Sincar’a yönelmiştir. “Sincar ahali Kürt olup cesur ve cömerttir.”³³ “Selâhaddin Sincar şehrini muhasara etmiş, sıkıştırılmış ve savaşı ısrarla sürdürmüştür. Bu arada ez- Zerkariye Kürtlerine mensup olan emirlerden biri Selâhaddin’e gizlice mektup yazıp şehri teslim etmesi için kendinin bulunduğu tarafa gelmesini istemiştir. Emir o mevkiyi teslim etmiştir. Böylece Selâhaddin önce müdafaa duvarlarını sonra şehri ele geçirmiştir.”³⁴

“Selâhaddin, 13 Nisan 1183 de Diyarbakır varıp şehri muhasara etmiştir ancak Amid şehri Selâhaddin’e karşı direnişe geçmiştir. Selâhaddin, mancınıklar kurup hücumla geçmiştir. Amid çok müstahkem bir şehirdi, şehir ve şehrin surları “Çin Seddi gibi” şeklinde darb-ı mesel olmuştu. Savaş uzayınca halk Amid hâkiminden ve savaştan bıkmış, şehri verip kurtulmaya çalışmıştı. Selâhaddin, Amid halkına itaat ettikleri takdirde kendilerine iyi davranılacağını ve ihsanda bulunacağını, eğer savaşa devam ederlerse haklarından geleceğini ifade eden yazıların oklara sarılarak atılmasını emretmişti. Lağımçılar, surların yanına yaklaşmış ve surları askıya almıştı. Bunun üzerine şehrin hâkimi Bahaüddin b. Nisan can ve mal güvenliğinin sağlanması karşılığında 5 Mayıs 1183 tarihinde şehri teslim etmiştir. Selâhaddin, şehre girmemiş ve Hasan Keyf emiri Nureddin’e şehri teslim etmiştir.”³⁵

Bu arada “Ali b. Ahmed el- Maştub el- Hakkari’yi Hakkari yöresindeki el- Cüdeyde kalesine göndermişti. Ali orayı muhasara etmiş, Kürtler ve Hakkarili birçok

³²İbnü’l- Esir, el- Kâmil fi’t- Tarih, c. 11, s. 383, 384.

³³İbn Battuta Seyahatnâmesi, (Haz. M. Çevik), İstanbul, s. 172.

³⁴İbnü’l- Esir, el- Kâmil fi’t- Tarih, c. 11, s. 387.

³⁵İbnü’l- Esir, el- Kâmil fi’t- Tarih, c. 11, s. 391, 392.

kişi onun çevresinde toplanmıştır. Selâhaddin, 1 Temmuz 1185 yılında Silvan üzerine yürümüştür. Şehrin önüne gelince her tarafın askerle dolu olduğunu görmüştür. Şehir kuşatmıştı ancak şehir güzel müdafaa edilmiş ve çarpışmalar şiddetlenmiştir. Mancınıklar ve arbedeler kurulmuş fakat Selâhaddin istediğini elde edememiştir. Bunun üzerine şehri kuvvet zoruyla halletmekten vazgeçip, işi hileye dökmüştür. Emir Kudbeddin'in hanımına "Kızlarını oğlumla evlendireceğim böylece Silvan ve çevresi senin olacak" demiştir. Böylece şehirde ikilik çıkarmış ve şehrin hâkimi Esedüddin Barankuş 29 Ağustos 1185 yılında Silvan'ı Selâhaddin'e teslim etmiştir."³⁶

Selâhaddin, Musul şehri üzerine ikinci defa yürümüş, Musul bu defa uzun bir direnişten sonra teslim olmuştur. Musul'a bağlı olarak Erbil, Cizre, Şehrizar, Akr el-Humeydiye, Dakuka, Hadise ve Tikrit'in sahipleri 1184 yılında Dımışk'a elçiler göndererek sultanın hakimiyetini tanımıştır.³⁷ Selâhaddin Eylül 1182 tarihinden itibaren Kürt halkının yoğun olarak yaşadığı Kürt şehirlerini ele geçirmeye çalışmış zor ve hile kullanmasına rağmen 29 Ağustos 1185 yılında fetihleri ancak tamamlayabilmiştir.

Mu'cem'ül- Büldan adlı coğrafya kitabında Haçlı Seferleri esnasında Kürtlerin Selâhaddin Eyyûbi'ye karşı tutumları hakkında ilginç bilgiler vardır. Mesela: "Selâhaddin b. Yusuf Eyyüb, 1187 senesinde Akdeniz sahilini fethetmişti. Orayı korumaları için Kürtleri görevlendirmiş ve onlardan bir topluluğa maaş vermişti. 1187'den 1196'ya kadar böyle devam etmiştir. Sonra Kürtler şehri Franklara satmış ve bilinmeyen bir yere gitmiştir. Şu ana kadar orası Frankların elinde kalmıştır. Bu topluluk Ebu Said Cebeli'ye nispet edilmiştir.

Kürt Kalesi (Hısın'ı- Ekrad) sağlam bir kaledir. Cebel-i Lübnan'a bitişik yüksek dağlar üzerindedir. Batı tarafından Hımıs'a bakar, Bâelbek ve Hımıs arasındadır. Kaleyi Şam emirleri inşa etmiş ve kaleye burç yapmıştır. Buraya, Frankları gözetlesin ve bölgeyi muhafaza etsin diye Kürtlerden bir topluluğu yerleştirmişlerdir. Onlara maaş, ücret ve her türlü erzak verilmiştir. Kürtler saldırıdan korkunca kale sağlam olması için iyice sağlamlaştırılmış ve Haçlı saldırılarının çoğunu engellemiştir. Buna rağmen Franklar oraya gelince, Kürtler kaleyi terk etmiş, kaleyi Haçlılara satıp ve memleketlerine dönmüştür. Franklar orayı mülk edinmiş ve bu amaç için orayı ellerinde tutmuştur. Bugün onların elinden orayı çekip almaya kimsenin gücü yetmemektedir."³⁸

Kürtler ve Türkler 11. yüzyıldan itibaren aynı coğrafyada birlikte yaşamasına rağmen zaman zaman aralarında bir takım sorunlar çıkmıştır. İki toplumun ilişkileri hakkında Selâhaddin Eyyûbi'den rivayetle İbni Kesir şöyle bir nakilde bulunmuştur: "Haçlı istilasının olduğu dönemde Selâhaddin'in çevresi ve komutanları Selâhaddin'e diyorlar ki; "Eğer istiyorsanız Kudüs'te Haçlı muhasarası altında kalırız ama sen veya

³⁶ İbnü'l- Esir, el- Kâmil fi't- Tarih, c. 11, s. 407, 408; Ramazan Şeşen, Selahattin Eyyubi ve Devlet, İstanbul 1987, s. 78, 79.

³⁷ Ramazan Şeşen, Selahaddin Eyyubi ve Devri, İstanbul 2000, s. 62.

³⁸ Yakut el- Hamevî, Mu'cem'ül- Büldan, c. 2, s. 109, 264.

³⁸ İbnü'l- Esir, el- Kâmil fi't- Tarih, c. 11, s. 410.

ailenden biri bizimle beraber olun ki askerler emrin altında kalmış olsunlar. Çünkü Kürtler, Türklere itaat etmezler. Türkler de Kürtlere itaat etmez. Sultan bu mesajı alınca çok ağrına gitmiş o geceyi üzüntülü ve kederli olarak geçirmiştir. Emirlerin bu mesajı üzerine derin derin düşünmüştür.”³⁹ Kürt ve Türk anlaşmazlığı konusunda tarih kitaplarında az da olsa olumsuz örnekler de vardır. Mesela bir Türkmen gelinin Kürtler tarafından kaçırılmasıyla başlayan çatışmada binlerce insan ölmüştür: “1185 yılında el- Cezire, Musul, Diyarbakir, Ahlat, Suriye, Şehrizer ve Azerbaycan’da Kürtler ve Türkmenler arasında ilk defa olaylar çıkmıştır. Çok sayıda insan öldürülmüş, olaylar yıllarca sürmüş, yollar kesilmiş, mallar yağmalanmış ve kan dökülmüştür.”⁴⁰

Eyyûbi Devleti’nin parçalanması Kürt aşiretler arasında siyasi çatışmayı tazelemiş ve hanedanlar küçülerek büyük devletler yerine küçük küçük şehir devletleri kurulmuştur. Kürt toplulukları içinde, Kilis’te Canpolatlar, Hasankeyf Eyyûbîleri, Şirvan Beyleri, Palu Beyleri, Çemişgezek Beyleri, Bitlis Mirleri, Hakkarî Mirleri, Mirdas Beyleri, Cizre/Botan Beyleri, Erdelan Beyleri, Mahmudî Beyleri, İmâdiye Beyleri, Babanlılar gibi irili-ufaklı otuz kadar Kürt hanedanı ortaya çıkmıştır. Bu Kürt aşiret ve hanedanları hiç bir zaman bir araya gelememiş ve siyasi birlik kuramamıştır.

Moğollar ve Kürtler

Ortaçağda İslâm dünyası için en büyük felaketlerden birisi Moğol istilâsıdır. Ancak Moğol tehlikesine rağmen Müslüman devletlerarasındaki çatışma ve rekabet devam etmiştir. Mesela Moğol tehlikesine rağmen “Abbasi halifesi Harzemşahlar’a karşı Irak Kürtleri ve bedevi Araplardan oluşan on bin kişilik bir kuvvet hazırlamıştır.” “Harzemşah’ı Muhammed’in Bağdat üzerine yürüyen ordusu ağır kış şartlarında telef olmuş ve geri kalan ve dağılanların çoğu Hakkari Kürtlerinin hücumları arasında erimiştir.”⁴¹

Moğollara yenilen “Celaleddin Harzemşah Moğolların önünden kaçarak Amid çevresine gelmiş, onu takip eden Moğollar Amid çevresine saldırmış ve bölgeyi yağmalamıştır. Görgü tanığı bir tüccar, on beş bin kişinin Moğollar tarafından şehit edildiğini söylemiştir. Moğollar sonra Nusaybin’e girmiş şehri yağmalayıp önlerine çıkanı öldürmüştür. Moğollar sonra Sincar’a girmiş buraları da yağmaladıktan sonra Habur’a girmiş insanları katletmiş ve mallarını yağmalamıştır. İşgalci Moğol ordusu Yıva Türkmenlerini ve el- Cevzakan Kürtlerini kılıçtan geçirmiştir. Erbil’e giren Moğollar benzeri işitilmedik ve başkalarının yapmadığı bir musibet ve felakete sebep olmuştur. Moğollar, Dakuka ve çevresine de saldırmış buraları yağmalamış ve buralarda bir kayba uğramamıştır. Moğollara karşı tek bir kimse elini kaldırmamış ve bir atlı dahi onlara karşı koymamıştır.”⁴² denilmiştense de Moğollara karşı küçük çaplı

³⁹ İbni Kesir, el- Bidâye ve’n-Nihâye, (Çev. M. Keskin) İstanbul 2000. s. 64.

⁴⁰ İbrahim Kafesoğlu, Harzemşahlar Devleti Tarihi, Ankara 1992, s. 127, 219.

⁴¹ İbnü’l- Esir, el- Kâmil fi’t- Tarih, c. 12, s. 462, 463.

direnışler olmuştur: “1260 yılında Moğollar Musul’a saldırınca Melik Salih şehri müdafaa için Türkmenleri ve Kürtleri işgale karşı toplamıştır.”⁴³ “Halife Muntansir maiyetindeki Kürtler Moğollara karşı savaşmış ama yenilmiştir.”⁴⁴ “1258 yılında Moğol saldırılarına karşı Erbil halkı kalelerini savunup teslim olmamış, geceleri kaleden çıkıp Moğollara saldırmış, bulduklarını öldürmüş ve mancınıklarını yakıp geri dönmüştür.”⁴⁵

“Moğollar Kürdistan eyaletine emir Nevruz’un babası Ergun Ağa’yı vali olarak tayin etmiştir. Bu dönemde Kürtler dağlara çekilmiş ve felaketin geçmesini beklemiştir. Çünkü Kürt aşiretler arasında tam bir ittifak yoktu. Bu yüzden Moğollara karşı koyamadılar. Kürtler arasında yaşanan ayrılıklar yüzünden istilacılara karşı birbirlerine yardımcı olmadılar. Buna rağmen Musul ve Suriye çevresinde Kürtlerle Moğollar arasında küçük çaplı savaşlar olmuştur. Ancak kaderin garip cilvesidir ki “Fars bölgesinde yaşayan Kürtler, Moğollarla ittifak kurmuş ve onların savaşlarına katılmıştır. Olcaytu Han zamanında 1306 yılında Gilan’ı istila eden Moğol ordusu büyük ölçüde Kürtlerden oluşmuştu. Olcaytu zamanında Kürdistan bölgesinin başkenti Bahar Kalesinden Sultanâbad kentine taşınmıştır.”⁴⁶

“1275 yılında Tatarlar 30 bin savaşçıyla Bire’ye geldiler. Bunlardan 15 bini Moğol, 15 bini de Rum askeriydi. Ordunun komutanı Pervane idi. Beraberlerinde Musul askerleri, Mardin askerleri ve Kürtler de vardı.”⁴⁷ Bunlara rağmen Kürt Rahbe aşiretinin lideri Bedreddin 1312 tarihinde Moğollara karşı başarılı bir direniş gerçekleştirmiştir.” “Malatya’nın sahibi Kürt başbuğu Baycar, Abaka’nın üzerinde büyük etkisi olan Erzincan Ermeni Piskoposu Sarkis’i öldürmüş ve Mısır’a kaçmıştır.”⁴⁸ Moğollar döneminde Kürt bölgelerinin tamamı Moğol emirlerinin yönetimi altına girmiştir. Ancak bu bölgede bu idarelere karşı kesintisiz bir huzursuzluk ve bitmek bilmeyen bir isyan devam etmiştir.”⁴⁹

Moğol istilasası sırasında Moğol saldırılarından olumsuz etkilenen kesim sadece Kürtler değil Türkmenler de saldırıdan zarar görmüştür. Türkmenler özellikle Anadolu’da Moğol tehdidinin yoğun olduğu bölgelerden göç ederek Batı Anadolu’ya yerleşmiştir. Türkmenlerin boşalttığı yerlere ise çoğunlukla Kürtler yerleşmiştir. Bu durum Doğu Anadolu’da Kürt nüfusun yoğunlaşmasına yol açmıştır. “Kürtlerin çoğu güney bölgelerde göçebe olarak yaşıyordu. Moğol saldırıları artınca kuzeye doğru çekilmiş, Diyarbakır ve Ahlat bölgesinde Kürt nüfusu artmıştır.”⁵⁰

Moğollar Kürdistan ve Anadolu’yu istila edince Diyarbakır ve Hakkari yöresinden birçok Kürt aşireti Ermenistan’a göç ederek buralara yerleşmiştir. Kürtlerin

⁴³ Osman Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul 1973, s. 186.

⁴⁴ İbn Kesir, el- Bidâye ve’n Nihâye, c. 13, s. 416.

⁴⁵ M. S Lazerev- Ş.X. Mihoyan, Kürdistan Tarihi, (Çev. İ. Kale), İstanbul 2010, s. 48.

⁴⁶ Muhammed Emin Zeki Beg, Kürtler ve Kürdistan, s. 152, 154, 155.

⁴⁷ İbn Kesir, el- Bidâye ve’n Nihâye, c. 13, s. 460.

⁴⁸ Claude Cahen, Anadolu’da Türkler, (Çev. Y. Moran), İstanbul 1984, s. 280.

⁴⁹ Muhammed Emin Zeki Beg, Kürtler ve Kürdistan, s. 152, 154, 155.

⁵⁰ Osman Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, s. 128.

Ermenistan'a göçleri 14. yüzyıl boyunca artarak devam etmiştir.⁵¹ 1375 yılında Küçük Ermeni krallığı ortadan kalkınca Kürtler Bitlis, Sason, Muş bölgelerine yerleşmiştir.

Moğol ordusundaki Hristiyanlar: "Kürtlere büyük zarar verdiler ve tasviri imkânsız gaddarlıklarda bulundular. Erkekleri merhametsizce öldürdü, sayısız kadın ve kız ve erkek çocuğu esir aldılar. Yedek yiyeceklerinden beraberinde alabildikleri kadarını alıp götürdü, geri kalanı da ateşe verdiler."⁵² Moğolların Hristiyanları kullanarak Müslümanlara saldırtması üzerine Moğollara karşı Müslümanlar arasında büyük bir tepki doğmuştur. Müslüman Kürtler zaman zaman Moğol ve Hristiyan ittifakıyla savaşlara girmiştir. "Moğolların Hristiyan yanlısı politikası Müslüman Kürtlerin tepkisine yol açmıştır. Mesela Kürtler, Hristiyanların yaşadığı Erbil'e saldırarak, Hristiyanları ortadan kaldırmaya çalışmıştır."⁵³

Moğol destekli Ermeni saldırganlığı artınca "Silvan hâkimi İl almış 1290 senesinde Silvan'da ve Muş'ta Ermeni reis ve papazlarını öldürmüştür. Fakat diğer papazların müracaatı üzerine İl Almış idam edilmiştir. Siirt'te Hristiyanların taşkınlığını himaye eden Moğol kumandanı öldürülmüştür. Sasonlu Ermeniler karışıklıklardan faydalanarak tecavüzlerini artırınca Türkmenler ile Kürtler onlara karşı birleşmiş ve Sasonluları imha edip birçok insanı öldürmüştür."⁵⁴ "1328 yılında Nurtaş oğlu Timurtaş Kürtlerle savaşta ölmüştür."⁵⁵

"Doğu Anadolu bölgesi Hülagu Han'dan itibaren iki askeri eyalete ayrılmıştı. Diyarbakır eyaleti ki merkezi Musul olan eyalet, Musul, Mardin, Diyarbakır yörelerini içine alıyordu. Diğeri ise merkezi Ahlat olan Van bölgesi eyaleti idi. Diyarbakır eyaletindeki Moğol askeri tümeninin ekserisini Uyrat oymağı mensupları teşkil ediyordu."⁵⁶

Kürdistan'da siyasi iktidar ve egemen güç kim olursa olsun Kürtler egemen devletlerin dışında kendi aralarında da sorunlar yaşamıştır. Mesela Eyyûbi hükümdarı "Melik Adil, 1333 yılında Habur'u yağmalamış ve Silvan'ı işgal etmiştir. Melik Adil, Artuklulara karşı Finik'de Buhti Kürtlerinin reisi İzzeddin ve Becnevi Kürtleriyle anlaşmıştır. Zirki Kürtleri reisi Zeyd'e Silvan'ı vaat ederek Artukluları ricata mecbur etmiştir."⁵⁷

Moğollar, 13. yüzyılda Kürdistan bölgesini işgal etmiş ve yönetimleri altına almıştır. Kürtlerle Moğollar arasında yıllar boyu ihtilaf ve çatışma sürmüştür. Müslüman Kürtler genellikle Moğol işgaline karşı durmuş ve işgalci Moğollara karşı

⁵¹ Claude Cahen, Anadolu'da Türkler, s. 159.

⁵² Gregory Abu'l- Farac, Abu'l- Farac Tarihi, s. 631.

⁵³ Jean-Paul Roux, Moğol İmparatorluğu Tarihi, (E. Alagözlü), İstanbul 2001, s. 426, 430.

⁵⁴ Osman Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, s. 234.

⁵⁵ Osman Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, s. 125.

⁵⁶ Faruk Sümer, Kara Koyunlular, Ankara 1992, s. 33.

⁵⁷ Osman Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, s. 193, 194.

direnmiştir. Kürtler dâhil Müslüman gruplar Moğol işgaline karşı sık sık ayaklanmış ama Moğollar tarafından katliama tabi tutulmuştur. Bazen Müslüman Kürtler Moğollara karşı savaştan Memlüklerin yanında yer almıştır. Mesela, “Ebü'l- Heyca el-Kürdi el- Ümevi önde gelen bahadır komutanlardandır. Ayn-ı Calut savaşında Moğolların bozguna uğratılmasında büyük rolü olmuştur. Melik Muzaffer, bu savaştan sonra onu Dımışk'a müsteşar olarak atamıştır.”⁵⁸ Nitekim Memlük sultanı Baybars'ın ordusunda Türk ve Arapların yanı sıra Kürtlerin olduğu da bilinmektedir.

Akkoyunlular ve Karakoyunlular Devrinde Kürtler

“14. yüzyılda Moğolların devamı olarak kurulan İlhanlılar zayıfladıktan sonra Batı Asya'daki Türkmenler büyük bir güç kazanmıştır. Bunlar Akkoyunlular ve Karakoyunlulardır. İki Türkmen aşireti arasında çok şiddetli hâkimiyet savaşları yapılmıştır. Bu iki büyük Türkmen aşireti farklı zaman diliminde Kürdistan'ın farklı bölgelerine egemen olmuştur Bu devirde Kürtler ve Türkler siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel yönden daha çok iç içe geçmiştir. Çünkü bu toplumların sosyal ve kültürel yapısı birbirine oldukça yakındır ve iki toplum rekabet halinde ve bazen çatışma içinde bile olsa uzun süre aynı coğrafyayı birlikte paylaşmıştır.

Siyasi bir güç olan devletler ve devleti oluşturan halklar arası ilişkilerde, aynı etnik kökenden gelmek, aynı dili konuşmak, aynı dinden olmak birliği sağlamak için yeterli olmamıştır. Bu sebeptendir ki bazen aynı din ve milletten olan insanların birbirleriyle savaşları daha acımasız olmuştur. İktidar hırsı ve siyasi çıkarlar bazen birliği oluşturan ortak değerlerden daha önemli olabilmektedir. Buna en güzel örnek ikisi de Türkmen olan Akkoyunlular ile Karakoyunluların birbirlerinin can düşmanı olmalarıdır. Bu sebeple tarihi olayları etnik bakışla ve etnik kimlik üzerinden açıklamaya çalışmak doğru olmamaktadır. Aksi takdirde Kürt aşiretlerin birbirleriyle yaptıkları kanlı savaşlar nasıl açıklanabilir?. Kürt aşiretler için de kan kardeşliği, dil ve din kardeşliği siyasal birliği sağlamak ve dış güçlere karşı savaşmak konusunda birleştirici olamamıştır.

“Daima bağımsızlık arayan ve birçok kabileye ayrılmış olan Kürtler Anadolu ve İran arasında bir tampon olmuş ve birçok macera geçirmiştir. Kürdistan bazen İranlıların bazen Türklerin hâkimiyetleri altında olmuştur. Asırlarca İranlılar ve Türkler, Kürtleri devletlerine ilhak edememeleri bölgenin jeopolitik konumunun tarihi tezahürüdür. Bölge sürekli el değiştirmekle beraber her vakit bozulan denge on on beş yıl içinde yeniden düzelmiştir. XV. yüzyılın ortalarında Kürt kabilelerin büyük bir kısmı Karakoyunluların idaresi altında idi. Siirt, Bitlis ve Hasan Keyf'de bu hâkimiyet çok açıktı. 1460 yılından sonra Akkoyunluların doğuya doğru saldırımları zaruri olarak Karakoyunlularla savaşa yol açmıştır.”⁵⁹

Karakoyunlular: 1380 - 1469 yılları arasında yaşamış bir Türkmen devletidir. Karakoyunlular, Bayram Hoca idaresinde Erciş'te kurulmuştur. Sonra başkentleri

⁵⁸ İbn Kesir, el- Bidâye ve'n – Nihâye, c. 13, s. 420.

⁵⁹ Walther Hinz, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyt, (Çev. T. Bıyıklıoğlu), Ankara 1992, s. 39.

Tebriz'e taşınmış olup Doğu Anadolu, Güney Kafkasya ve Kuzey Irak'ı hâkimiyetleri altına almıştır. Kürtlerin Urûmiye gölünün güneyinde yer alan Mukri (Soğuç Bulak'a) yerleşmeleriyle Karakoyunlu Türkmenleri Kürdistan'ın doğu bölümlerini ele geçirmiştir. Karakoyunlular, Kürt emirliklerine özerklik vererek Kürt yöneticilerin desteğini almış ve doğuda genişlemesini bu şekilde sağlamıştır. "Karakoyunlu Devleti'ne birçok Kürt aşireti tabi olmuştur. Bunlardan bazıları Süleymânî, Zirki, ve Mahmudî aşiretleridir. Kara Mehmet, Doğu Anadolu'daki dağlarda yaşayan Kürtleri etrafına toplayarak onları, Timur kuvvetleriyle yaptığı muharebelere iştirak ettirmiştir."⁶⁰ Karakoyunlular hizmetlerinde kullanılmak üzere Kürt aşiretlerinden elli bin evlik bir güç vücuda getirmiştir ki buna Kara Ulus adı verilmiştir.

"Hüseyin Beg, Hısn-ı Keyf hükümdarı Melik Adil'den vergi isteyince Melik Adil, bütün Kürt hâkim ve emirlerinden Karakoyunlulara karşı yardım istemiştir. Bidlis hâkimi Ziyaeddin, Muş hâkimi Şemseddin, Ahlat hâkimi Bahaeddin ve Silvan hâkimi Zirki Şeyh İzzeddin Melik Adil'in etrafında toplanmıştır. İki toplum arasında Batman'ın batısında Salat çayı kıyısında savaş olmuş bu savaşı Kürtlerinde katıldığı ittifak kaybetmiş ve Melik Adil esir olmuştur. Ancak Karakoyunluların hâkimiyetini tanınması karşılığında Melik Adil serbest bırakılmıştır. Bu olaydan sonra Karakoyunlular arasında anlaşmazlıklar çıkmış ve Bayram Hoca Hüseyin Beg'i öldürmüştür."⁶¹

"Bayram Hoca, Karakoyunlular döneminde Doğu ve Güney doğu Anadolu'nun uç bölgelerinde hâkimiyetini kurmuştur. Hatta Bayram Hoca'nın Musul'u ele geçirmek için yaptığı mücadeleye Hısn-ı Keyf askerleri, Emir Şahin komutasındaki Mardin askerleri ve birçok Kürt emiri yardım etmiştir. Bayram Hoca'dan itibaren Hasan Keyf hükümdarları, Cezire, Bidlis hâkimleri, Zirki, Süleymaniye ve diğer bazı Kürt oymakları Karakoyunlu hanedanına bağlanmıştır."⁶²

"Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf, Mısırdan Anadolu'ya geldiğinde Bitlis emirinden yardım ricasında bulunmuş ve Kürt aşireti Rozekilerin yanında barınmıştır. Aralarında akrabalık bağı tesis edilmiş ve bir birlerine her türlü desteği vermişlerdir. Kara Yusuf, Bitlis Kürt emirinin desteği ile kendi konumunu güçlendirmiş ve topraklarını genişletmiştir. 15.yüzyılın sonunda Kürt beyliklerinin büyük çoğunluğu Karakoyunluların vasalı haline gelmiştir."⁶³

Karakoyunlular, kendilerine boyun eğen Kürt emirlerinin özerk olarak yaşamalarına izin verirken itaat etmeyen Kürt emirlerini tasfiye etmiştir. Mesela Kara Yusuf, müttefiki olan Mahmudiye aşiretine Aşut kalesini vermiş böylece Mahmudiye

⁶⁰ Faruk Sümer, Kara Koyunlular, Ankara 1992, s. 32.

⁶¹ Faruk Sümer, Kara Koyunlular, s. 39.

⁶² Faruk Sümer, Kara Koyunlular, s. 42.

⁶³ M. S Lazerev- Ş.X. Mihoyan, Kürdistan Tarihi, s. 51.

beyliği kurulmuştur. Buna karşılık Timur lehine tavır alan Hakkari ve Van emiri Ezdinşer'e karşı sefer düzenlemiş ve bölgeyi itaat altına almıştır.

"Timur'un oğlu Karakoyunlu hükümdarı Kara Mehmet'in üzerine yürümüş ve onu yok etmek istemiştir. Kara Mehmet, dağlardaki Kürtleri etrafına toplamak suretiyle Timurlulara karşı galebe sağlamıştır."⁶⁴ "1409 yılında Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf, Ak Koyunluların Mardin üzerine yürüdüğünü öğrenince Bidlis hâkimi Şemseddin, Emir Sehend ve diğer bazı Kürdistan emirlerini de maiyyetine alarak Amid dolaylarına gelmiş ve burada Kara Yülük'ü bozguna uğratmıştır."⁶⁵

"İskender Mirza, Kara Yülük Osman'a karşı Musul üzerinden Cizre'ye gelmiş, Cizre emiri Şemseddin üç bin Kürt savaşçıyla Karakoyunluların yardımına yetişmiş ve Mardin yakınlarında Akkoyunlu ordusunu yenilgiye uğratmıştır."⁶⁶

Şerefnâme de Kürtlerle Türklerin kültürel farklılığına dair ilginç bir örnek vardır. "Karakoyunlu Kara Yusuf ile Bitlis hükümdarı ve yöneticileri arasında baba-evlat ilişkisine dönüşecek sağlam bağlar vardı. Kara Yusuf, Melik Şemseddin'e oğlum diye hitap ediyordu. Bitlis emiri Şemseddin Karakoyunlu Mirza İskender'in kız kardeşi ile evliydi. Bu hanım Türkmen olduğu için yetişmesi ve tabiatının gereği olarak ata binmeye, değnek oyunu oynamaya, ok atmaya, genel törenlere ve meclislere katılmaya eğilimliydi. Bu yüzden Bitlis'te birkaç defa bu işleri yapmak istemiş fakat büyük emir kendisine müsamaha göstermemiş, onun bu isteğine karşı koyarak: "Biz Kürtler, Türkmenlerin, günlük hayatlarının temeli haline getirmiş oldukları bu gibi âdetleri doğru bulmuyoruz; bu işleri bırakmak iyi ve gereklidir." demiştir. Ancak mesele barış yoluyla çözülememiş, Emir hanımının ağzına bir yumruk vurmuş ve hanımın bir dişi kırılmıştır. Hanım, kırık dişi ağabeyine gönderince iki hükümet arasında çatışma çıkmıştır."⁶⁷

Akkoyunlular: 1403 yılında Diyarbakır'da kurulmuş 1508 yılında Safevi hükümdarı Şah İsmail tarafından yıkılmıştır. "Akkoyunlular, Baranlı, Baharlu, Karamanlı, Alpagut, Ağaçeri, Döğer ve Bayramlı gibi Türkmen boy ve oymaklara dayanmıştır."⁶⁸

"Kara Yülük Osman Bey, Timur'a intisap etmiş onun Anadolu ve Suriye seferlerinde beraberinde bulunup rehberlik etmiş ve karşılığında Diyarbakır'ı ikta olarak almıştır."⁶⁹ Kara Yülük Osman Bey Diyarbakır'a gelerek devletini burada tesis etmiştir. "Akkoyunluların Diyarbakır'ı ele geçirmeleri şehrin demografik, kültürel ve siyasal yapısında ciddi değişikliklere neden olmuş, şehir hızla Türkleşmiştir. Diyarbakır'da tekke, zaviye, tarikat yapıları ve onların etrafında küçük mahalleler

⁶⁴ Faruk Sümer, Kara Koyunlular, s. 51.

⁶⁵ Faruk Sümer, Kara Koyunlular, s. 80.

⁶⁶ Veysel Akdeniz, Akkoyunlu- Kürt İlişkileri s. 37.

⁶⁷ Şerefnan, Şerefnâme, s. 294, 295, 299.

⁶⁸ İsmail Aka, Timur ve Devleti, Ankara 1991, s. 45, 46.

⁶⁹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, Ankara 1984, s. 269.

oluşmuş ve şehir başkent olmanın yanında ticari, mimari açıdan zenginleşmiştir. Günümüze kadar gelen birçok mimari yapı bu dönemden kalmıştır.”⁷⁰

Akkoyunlu hükümdarı Kara Yülük Osman 1401 yılında Anadolu’ya yönelen Timur’a kılavuzluk yapmıştır. Karşılığında Karakoyunlulara karşı Timur’dan destek almış ve Kürt coğrafyası Akkoyunluların eline geçmiştir. Timur devleti zayıflayınca Kürdistan’ın hâkimiyeti Akkoyunlulara geçmiştir. Timur’un Doğu Anadolu’dan ayrılmasından sonra Kara Yülük Osman buradaki siyasî birliğin olmamasının avantajını kullanarak, Urfa, Kemah, Erzincan, Harput, Erzurum ve Mardin’i ele geçirmiştir. Kara Yülük Osman Bey, Şahruh’un 1421 yılında Kara-Koyunlulara karşı yaptığı birinci seferde, onun maiyetine girerek, Eleşkird muharebesinde İskender Bey’e ve diğer Kara Yusuf oğullarına karşı savaşmıştır.

Kara Yülük Osman, Bingöl, Harput, Erzurum, Malazgirt, Eleşgirt, Karabağ, Amid, Palu, Kığı ve Ergani’yi ele geçirmiştir. Ayrıca Diyarbakır, Siirt ve Mardin arasındaki ovalar ile Halep, Urfa ve Sincar dağları arasındaki ovaların bir kısmını ele geçirmesi Akkoyunluları Kürdistan’da stratejik açıdan üstün hale getirmiştir. Bölgedeki Kürt aşiretler büyük oranda tasfiye edilmiştir.

“Osman Bey, Mardin’i kuşatmaya karar vermiş ve bu amaçla Savur kalesini almıştır. Oradan Kürtlerden bir topluluğa saldırarak onları yağmalamış ve yıkıma uğratmıştır. Kürtlerin bazılarına yıllık vergi koymuş ve bütün Kürt emirler acz ve sıkıntı içine düşmüştür. Divriği, Malatya hududuna kadar Suriye, Halep, Şam Humus ve Hama Mardin sultanına bağlıydı. İktidar sahibi bir sultandı ve cesaretle büyük bir şöhrete sahipti. Mardin sultanı Osman Bey’le savaşa girmiş, ancak ağır bir yenilgi almış ve Mardin sultanlığı Akkoyunlulara bağlı hale gelmiştir.”⁷¹

Görünen o ki “Kara Yülük’ün Timur’la iş birliği yapması sadece Osmanlılar için değil Kürtler için de yıkım getirmiştir. Kürtler, önemli ticaret yollarını denetleyen kalelerini yitirmiş, toprakları ikiye bölünmüş ve ülkeleri kaosa sürüklenmiştir. Kürdistan, Türkmenlerin savaş rekabetinin yapıldığı bir alan olurken, Kürtler kendi sonlarını hazırlayacak savaflara girişmiştir. Tabii kaynakları tahrip edilmiş ve ağır vergiler ödemek zorunda kalmışlardır. Ayrıca Kara Yülük Osman, Akkoyunlu ulusunu oluşturan pek çok boyu güneye yerleştirerek Doğu Anadolu’nun Türkleşmesine katkı sağlamıştır. Kürt nüfusu ise köy ve merkezi denetiminden uzak yaylalar ve dağlık alanlara sıkışmıştır. Bu durum birkaç asır böyle devam etmiştir”⁷².

Akkoyunluların en önemli hükümdarı Uzun Hasan’dır. Uzun Hasan (Sahip Kıran), “Amid barışından sonra Birecik Suruş arasında Akkoyunlulara kötülük yapan Kürtler üzerine yürümüştür. Kürtleri yenerek onları yağmalamıştır. Sahip Kıran,

⁷⁰ Veysel Akdeniz, Akkoyunlu- Kürt İlişkileri s. 29, 30.

⁷¹ Ebu Bekr-i Tihranî, Kitab-ı Diyarbekriyye, (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara 2001, s. 47-52.

⁷² Veysel Akdeniz, Akkoyunlu- Kürt İlişkileri s. 49, 50.

Kürdistan emirleri Cihangir Mirza ile bir oldukları için onlardan intikam almak için harekete geçmiş, Hasankeyf'e yaklaşıncaya Kürt emirleri boyun eğdiklerini bildirip hediyeler göndermiştir."⁷³

"Uzun Hasan'da diğer devlet adamları gibi ayrılıkları sebebiyle birbirine düşen ve zayıflayan Kürtlerin bu özelliklerinden yararlanmıştı. Uzun Hasan, Kürt emirliklerin birçoğuna başka Kürt emirlik ve kuvvetlerin eliyle son vermiştir. Görüş ayrılığı ve cehalet sebebiyle dağılmış olan bu Kürt kuvvetlerinin ve emirliklerin ortadan kaldırılmasında etkin rolü olmuştur. Bu emirlikler Uzun Hasan'ın elinde istediği gibi kullanabileceği bir oyuncak haline gelmiştir. Nitekim Çemişkezek aşiretinin Akkoyunlu hükümdarının talimatıyla komşu aşirete saldırı düzenlemesi buna örnektir. Bu Kürtler uzun Hasan'ın komutanlarından Arap Şah ve Sofu Halil'in Botan bölgesindeki Dumeli ve Dumbili aşiretlerine yaptıkları saldırılara destek vermiştir. Bu komutanlar bu sayede Hakkari beldelerini istila etmiştir. Yine aynı şekilde Cezire vilayetleri de birbirine düşürülmüş ve Akkoyunluların eline geçmiştir."⁷⁴

Akkoyunlular, Kürt aşiretlerin içindeki ve arasındaki rekabetleri iyi bildikleri için bu zaâfiyetten sürekli yararlanmıştı. Mesela: "Akkoyunlu Sultanı Bayındırılı Hüseyin Bey Hasankeyf'i istilaya karar verdiğinde kaleyi silah zoruyla alamayınca hileye başvurmuştur. Melik Halef'in oğullarından birini kendi yanına çekmiş ve amcasını öldürdüğü takdirde ülkenin hükümdarlığının kendisine verileceğini vaat etmiştir. Bu aldatılmış serseri amcasını öldürmüş ve beyliğin başına geçmiştir."⁷⁵

Uzun Hasan Bey'in sürekli başarısı güneyde Memlûkler, doğuda Timurlular ile Kara-Koyunlular ve batıda ise Osmanlıların şüphelerine sebep olmuştur."⁷⁶ Özellikle Akkoyunluların Doğu Anadolu'da etkin hale gelmeleri Osmanlı Devletini rahatsız etmiştir. Osmanlılar da doğuya doğru genişlemeye çalışmıştır. Bu durum iki devlet arasında savaşın çıkmasına sebep olmuştur. "Yıldırım Han, Malatya'yı Türkmenlerden, Divriği'yi Kürtlerden almış, Behisti dahi böyle olmuştur. Sultan Bayezid'in Anadolu beylerbeyi Davut Paşa Karamanoğulları ile savaşırken Uzun Hasan da Kırklar ve Kürtler ile bir arada durup Osmanlılara karşı savaşmıştır."⁷⁷

Sonuç olarak 15. yüzyılda Kürtler ve Kürdistan Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmen aşiretlerinin etki alanına girmiştir. Kürtler bu iki rakip aşiretin arasında kalmıştır. İkisinden birini tercih etmek zorunda kaldıklarında diğerinin saldırısına uğramıştır.

Timur ve Kürtler:

İslâm âlemi sel gibi akan Moğolların yıkıcı istilalarının neden olduğu korkunç yıkım ve musibetlerden kurtulmadan, maddi ve manevi gücünü toplayıp kendine gelmeden bir başka felaket gelip çatmıştır. Bu felaketin adı ve öncüsü Timur'dur.

⁷³ Ebu Bekr-i Tihranî, Kitab-ı Diyarbekriyye, s. 138- 144.

⁷⁴ Muhammed Emin Zeki Beg, Kürtler ve Kürdistan, s. 160.

⁷⁵ Şerefnâme, s. 123.

⁷⁶ Kazım Paydaş, Ak-koyunlu Devlet Teşkilatı, (Doktora Tezi) Ankara 2003, s. 44, 45.

⁷⁷ Oruç Bey Tarihi, (Haz. N. Öztürk), İstanbul 2008, s. 123.

Timur, doğu bölgelerinin işgal gerekçesini Tüzükat'ın da şöyle açıklamıştır: "Bir memleket valisinden veya hizmetlilerinden eziyet görünce ve ahâlisi tamamen zor duruma düşünce diğer bir hükümdar orayı fethedebilir. Kurtarıcılar yaklaşırken bütün yollar açıktır. Horasan'ı Kürt hükümdarlardan böyle aldım. Dinsizlik ve dalâlet derin kökler salınca ve halk ile asker ayrılığa düşünce her imparatorluk kolayca devrilebilir."

78

"Emir Timur askerleriyle Hoy ve Selmas tarafına gelmiş, Kürdistan vilayetini Melik İzzeddin'e vermiştir." "Emir Timur, Kürdistan'dan başlayarak Bağdat üzerine yürümüştür. Çünkü Kürtlerin hırsızları, müfsitleri, Şam'dan Bağdat'a gelirken fırsattan istifade ile Emir'in ordusuna mümkün olan bütün fenalığı yapmaktan çekinmemiştir. Timur'un komutanları derbent ve civarı Kürtlerinden başlayarak sahralarda ikamet eden Kürtlere hücum etmiş ve bu şeytanları ok ve kılıçlarıyla vurmuştur. Kaçabilenler dağlara sığınmış fakat karın çokluğundan ve şiddetinden gidecek yeri bulamamıştır. Geri dönerek eman istemişler fakat takım takım kılıçtan geçirilmişlerdir."⁷⁹

"Timur'un askerleri 4 Ocak 1394 yılında Diyarbakır'ın iç kesimlerine girmiş, ordusu eşkıyalığı sürdürmüş, bölgeyi yakıp yıkmış halka cevr ve cefa yapmıştır. Amid'i on beş gün kuşatmış, kaledekiler eman dilemiş ve İsyankar itaatkar demeden halkın hepsini öldürtmüştür. Çocukları ve kadınları esir almış insanlar camiye sığınmış fakat rükû ve secde halindeki kılıçtan geçirilmiş ve camii ateşe verilmiştir. Sonra Timur, Erciş'i ve Avnik kalesini almış Mardin üzerine yürümüştür. Melik Zahir, Timur'a bağlılığını sunmuş ancak Timur, Mardin kalesinin teslimini istemiş ve şehri kuşatmıştır. Halk direnince kuşatma uzamış ve halk kıyımdan geçirilmiştir. Artık şehirden eser kalmamıştır. Kaledekiler ise direnişe devam etmiştir. Timur, kaledekileri af ettiğini söylemiş ancak kale komutanı buna inanmamıştır. Timur, Melik Zahir'i esir almıştır."⁸⁰

Şeref Han, yukarıdaki bilgiyi farklı şekilde rivayet etmiştir. "1394 yılında zamanın sahibi Emir Timur, Bağdat şehrini fethettikten sonra Tikrit kalesini ele geçirmiş ve Mardin'e yönelmiştir. Hasankeyf yöneticisi Urfa'ya gelerek Timur'un krallık eşiğine bağlılığını sunmuştur."⁸¹ "Ünlü Fatih emir Timur Gurgan, Bayazid Kale'sinin fethini tamamladıktan sonra Van ve Vestan kaleleri üzerine yürümüştür. İzzedin Şir, Hakkari hükümdarıydı ve bu vilayeti yönetmekteydi. Van kalesine kapandı ve Emir Timur'a karşı mücadeleye hazırlandı. İzzeddin Şir direnmenin imkânsızlığını anlayınca şu Farsça şiirin içeriğine inandı ve teslim oldu. "Çelik bilekli biriyle gürleşen kimse / Gümüş bileğini meşakkate ve ölüme uğratar."⁸²

⁷⁸ Timur Han, Tüzükât-ı Timur, (Haz. G. Şahin), İstanbul 2003, s. 60.

⁷⁹ Nizâmeddin Şâmî, Zafernâme, (Çev. N. Lugal), Ankara 1987, s. 125, 185, 332.

⁸⁰ İbn Arabşah, Acâibu'l- Makhur, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2012, s. 118-123.

⁸¹ Şerefhan, Şerefnâme, s. 122.

⁸² Şerefhan, Şerefnâme, s. 76, 77.

Emir Timur, İzzeddin Şir'in sahip olduğu yerleri ona temlik etmiştir. "Bitlis Emiri Hacı Şeref Timur'un huzuruna gelip yeri öpmeğe nail olmuş arz-ı ubudiyetle beraber gayet meşhur atlar hediye ederek Emir'in hizmetine mülâzım olmuştur. Bütün Kürdistan'da bunun gibi doğru sözlü ahlak sahibi bir adam yoktur." ⁸³ "Bitlis valisi Hacı Şeref, Timur'un şefkatine mazhar olmuş ve toprakları bağışlanmış, hatta kendisine yeni topraklar verilmiştir."⁸⁴

Timur'un girdiği bölgelerde kıyım ve yıkım artınca daha az zarara uğramak için hemen Kürt emirlerinin tamamı Timur'a boyun eğmiştir. Hasan Keyf, Garzan, Cizre ve Musul Kürt emirleri örnek olarak verilebilir. Timur, Muş ovasına geldiğinde Bitlis Emiri Şerafeddin şehrin anahtarlarını kendisine sunmuştur. Böylece Bitlis emiri bölgenin en önemli hükümdarı olmuştur.

Timur, galiba Anadolu'da sadece Dersim'in iç kesimlerine nüfuz edememiştir. "Timur'un saldırgan tutumuna karşı Dersim Kürt aşiretleri önemli geçitleri tutmuştur. Timur'un ordusu Çemikkezek ve Pertek'i egemenliği altına almış ancak Dersim'in iç kesimlerine girememiştir."⁸⁵ Aynı şekilde "Dulkadirlielerin Çemişkezek kuşatması da başarısız olmuştur. Şehirden hurç eden Kürtler tarafından bozguna uğratılmışlardır."⁸⁶

Daha önceki saldırılarda olduğu gibi "Timur saldırıları artınca zaten göçebe olan Kürtler yüksek dağ vadilerine sığınarak can güvenliğini korumuş ve varlığını devam ettirmiştir. Kürtler düzenli ordular kuramadıkları için düşmanlarına karşı gerilla savaşı yaparak zayıf verdirmeye çalışmış ve sadece kendilerinin bildiği yollardan ulaşılmaz dağlara kaçarak kaybolmuşlardır."⁸⁷

Emir Timur'un oğlu Mirza Şahruh Türkmen Kara Yusuf'un çocuklarının saldırısını püskürtmek için Azerbaycan sınırlarına geldiğinde, Hizanlı Emir Süleyman'ın oğlu, Bidlisli emir Şemseddin ile birlikte kendisini karşılamaya koşmuş ve Şahruh'da kendisini yüce ilgisine boğmuş ve üzerine hil'atler giydirmiştir."⁸⁸ 1421 yılında Melik Muhammed ile Bidlis ve Ahlat vilayeti hükümdarı Emir Şemseddin Mirza Şahruh'un hâkimiyetini kabul etmiştir.

Timur döneminde sert devlet otoritesine rağmen bazı Kürt aşiretler yağmacılığa devam etmiştir. Uzun Hasan'la görüşmeye giden elçi Barbaro hatıralarında: "Hasan Keyf canlı bir medeniyet merkezidir. Kuzeye doğru gittikçe Kürtlerle karşılaştık. Kürtler dağlarda yaşayan bir kavimdir. Bunların dilleri komşularından farklıdır. Bunlar kervanları basmakla ve yolcuları soymakla meşguldür. Refakatimizde Uzun Hasan'ın bir adamıyla tepeye çıktık. Kürtler bu adamı, kâtibimi ve iki kişiyi öldürdü ve beni de yaralayarak ne buldularsa aldılar. Tebriz'e yaklaşırken tekrar Kürtlerin tecavüzüne uğradık"⁸⁹ demiştir.

⁸³ Nizâmeddin Şâmî, Zafernâme, s. 125, 185, 332.

⁸⁴ M. S Lazerev- Ş.X. Mihoyan, Kürdistan Tarihi, s. 50.

⁸⁵ Şerefhan, Şerefnâme, s. 130; Veysel Akdeniz, Akkoyunlu- Kürt İlişkileri s. 2

⁸⁶ Ebubekir Tihriani, Tarihi Diyarbekriyye, s. 225.

⁸⁷ Veysel Akdeniz, Akkoyunlu- Kürt İlişkileri s. 22.

⁸⁸ Şerefhan, Şerefnâme, s. 163.

⁸⁹ Osman Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, s. 126, 127

Özetle Timur, Diyarbakır ve Cizre'yi ele geçirmiş ve bu iki şehri yerle bir etmiştir. Hakkari Emirini Van kalesinde kıstırmış ve kenti istila etmiştir. Erbil, Hısn-ı Keyf, Bitlis ve Mardin emirleri Timur'a bağlılıklarını sunmuştur. Timur, oğlu Celâleddin Miranşah'ı Kürdistan'a vali tayin etmiş ve vali Kürdistan'da zorba bir yönetim kurunca halk zaman zaman isyan etmiş ve Timurlular isyanları daha kanlı bir şekilde bastırmıştır. Buna rağmen Kürtler Timur ordusuna saldırmaktan ve zarar vermekten vaz geçmemiştir. Mesela Timur ordusu 1400 yılında Bağdat'tan Tebriz'e dönerken yol boyunca Kürtlerin saldırısına uğramıştır."⁹⁰

İslam tarihi boyunca Müslüman Türk, Kürt, Arap ve Farslar başta olmak üzere farklı etnik gruplar bir arada yaşamıştır. Aşiret hayatının icabı, siyasi çıkarlar ve iktidar hırsı bu toplumlar arasında zaman zaman çatışmalara yol açmıştır. Dışarıdan gelen saldırılar ise bütün Müslüman halklara hemen hemen aynı oranda zarar vermiştir. Mesela Kürdistan'ı işgal eden Timur kuruluş devrinde Osmanlı Devleti'ne de ağır bir darbe vurmuştur. Bu sebeple savaş ve saldırıları sadece bir din veya etnik kimlik üzerinden okumak ve yorumlamak sadece insanları yanıltmaktadır.

Temelde Müslüman Türk ve Kürt halkları arasında bazı çatışmalar müstesna etnik bir ayrılık hissi mevcut değildir. Bu sebeptendir ki âsi Hristiyanlara karşı Türkmenler ve Kürtler birlikte savaşmıştır. Jean- Paul Roux, "Kürtler ile Türkler arasında pek çok nedenden ötürü bir uçurum yoktur. Bu iki millet binlerce yıldır birlikte yaşamıştır."⁹¹ diyerek iki toplumun ortaklığına dikkat çekmiştir.

Sonuç

Kürtlerin tarihleri boyunca oluşturdukları Kürt toplumuna özgü olan sosyo-politik yapının adı aşirettir. Kürt aşiretleri akrabalık bağları üzerine kurulmuş olup sosyal, politik, idari, ekonomik ve kültürel organizasyonlardır. Aşiretler mobildir, aşiret içi dayanışmasına sahiptir, içe ve dışa karşı aynı anda tepki gösterecek güçtedir ve çok sık konum değiştirebilmektedir.

Kürtlerde aşiretler birbirinden bağımsız organizasyonlardır. Bu organizasyonların bağımsız örgütlenmeleri tarih boyunca Kürt halkına derin acılar yaşatmıştır. İç çatışmaların asıl nedeni de budur. Kürtlerin en önemli karakterleri birlik olamama ve iç çatışmalarıdır. Kürdistan'ın dağlık bölgeleri Kürtlerin kalbidir. Dağlık Kürdistan'da Kürtler varlıklarını rahatça sürdürebilmiştir. Bu durum aşiretler arası birlik ihtiyacının doğmasını engellemiştir. Her aşiret kendi içinde "bizlik duygusu" taşımış diğerlerine saldırmada veya onlar aleyhine bir iş birliği yapmada herhangi bir sakınca görmemiştir. Çünkü diğerini kendisinden ayrı rakip hatta düşman olarak görmüştür.

⁹⁰ Muhammed Emin Zeki Beg, Kürtler ve Kürdistan, s. 157, 159; Osman Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, s. 127.

⁹¹ Jean- Paul Roux, Türklerin Tarihi, (Çev. A. Kazancıgil- L. A. Özcan), İstanbul 2007, s. 460.

10. ve 11. yüzyılda kurulan Kürt hanedan ve emirlikler Büyük Selçuklu Devleti'nin hâkimiyeti altına alınmıştır. Büyük Selçuklu Devleti parçalanınca Kürt aşiretler atabeyliklere ve kısmen Anadolu Selçuklu Devleti'ne bağlanmıştır. Kürdistan sürekli büyük devletlerin egemenlik savaşı verdikleri bir alan olmuştur. Kürtler bu bölgede hiçbir zaman tam egemen bir siyasal güç haline gelememiştir. Büyük devletlerle uzlaşarak kendi varlıklarını sürdürmeye ve çıkarlarını korumaya çalışmışlardır. Kürtler diğer devletler bünyesinde özerk veya yarı özerk olarak yaşamıştır.

En büyük Kürt hanedanı kabul edilen Eyyûbiler devrinde bile Kürtler bir devletin egemenliği altında olmamıştır. Hatta aşiret ve hanedan çıkarlarını korumak adına Selâhaddin Eyyûbi'ye bile karşı çıkarak yaklaşık üç yıl direnmişlerdir. Kabile aristokrasine bağlı olarak yaşayan Kürt aşiretler her türlü kurulu düzene ve otoriteye karşı çıkmıştır. Bir devlete bağlı kalmak veya bir devletin düzenli askeri olmak onlar için hep sorun olarak algılanmıştır. Aşiret çıkarları her zaman Kürtlerin genel çıkarlarından daha önemli olmuştur. Egemenlerin Kürt veya Türk olması aşiretler için hiçbir zaman bir tercih meselesi olmamıştır. Hatta Kürt olmayan toplumların yönetimini Kürt aşiret ve hanedanların yönetimine bile tercih etmişlerdir. Kürtler tarihin erken dönemlerinden beri birlik içinde olamamıştır. Birleşememenin sonucu olarak büyük devletler kuramamış ve bu sebeple Kürtler sürekli başka devletlere tâbi olmuştur.

Kürdistan 13. yüzyılda Moğolların ve 14. yüzyılda Timurluların saldırısına maruz kalmıştır. Bu iki saldırıdan bütün bölge halkları zarar görmüş ve bölgedeki bütün devletler yıkılmıştır. Sembolik bir yönetim de olsa özellikle Abbasi halifeliğinin yıkılışı Müslümanları olumsuz etkilemiş ve birliklerini sağlamalarını zorlaştırmıştır. Hatta bir ölçüde Kürt hanedanlar meşruiyetlerini sağlayan güçlü bir dayanaklarını yitirmiştir. Ancak bu iki saldırı da sadece Kürdistan'a veya sadece Kürtlere karşı yapılmış değildir. Arap, Türk ve Kürtler dahil bölgenin bütün halkları bu yıkıcı istilalardan ağır zarar görmüştür. İddia edildiği gibi istilacılara karşı Kürtlerin milli veya kitlesel bir direnişleri de olmamıştır. Direniş çoğu zaman sınırlı kalmıştır. Kürt hanedanlar istilacı devletlerin egemenliğini kabul ederek varlığını korumuştur. Hatta bazı aşiretler dış güçlerle iş birliği yoluna gitmiş ve onların askeri olmuştur.

Akkoyunlular ve Karakoyunlular devrinde ise Türk-Kürt ilişkileri Türkmenlerle Kürtlerin çatışmasından çok Türkmenlerin Türkmenlerle, Kürtlerin Kürtlerle savaşı şeklinde görülmüştür. Türkmenlerin organize olma ve yönetme yetenekleri daha güçlü olduğu için Kürtler bir müddet bu devletlerden birinin egemenliği altına girmiştir. Ancak unutulması gerekir ki o dönemde bir etnik bilinç veya milli kimlik söz konusu değildir. Mücadele daha çok Kürt aşiretlerin ve Türkmen boylarının siyasi ve iktisadi amaçlı rekabetlerinden ibarettir.

Yukarıda anlatılmaya çalışılanlar Şeref Han tarafından da doğrulanmıştır: "Kürtler arasında genel olarak emrine uyulacak ve yargısı uygulanacak bir kimse bulunmadığı için, çoğu zaman kan döker, güvenlik ve düzen kurallarını çiğnerler.

Kürtler en ufak ve önemsiz nedenlerle ayaklanır, önemsiz hatalar ve küçük suçlar yüzünden büyük suçlar işlerler. Krallar, sultanlar çoğunlukla Kürtlerin ülkesine göz dikmemiş ve bu ülkeyi sürekli işgal etmemiştir. Yalnız Kürt hanedanların bağlılık ve hediyelerini kabul etmişlerdir. Krallar, yurt sınırlarını savunmak için bir savaşa gittikleri zaman kendilerine bağlı Kürtler de yanlarında bulunmuştur.” demiştir.

Yüzlerce yıldır Kürdistan onu egemenliğine almak isteyen birçok devlet ve imparatorluğun yükseliş ve çöküşüne tanıklık yapmıştır. Ancak Ortaçağ boyunca ne dışarıdan gelen devletler (Moğollar ve Timurlular gibi) ne de bölge halklarından olan Türkmenler (Akkoyunlu ve Karakoyunlular) ve ne de bölgenin sahibi olduğu iddiasını taşıyan Kürtler bu coğrafyada çok uzun süreli ve kalıcı devletler kuramamıştır. Bunun bir takım sebepleri vardır. Birincisi bölgenin coğrafi yapısı yaşamaya ve yönetmeye çok elverişli değildir. İkincisi bölgenin yerli halkı olan Kürtler ne kendileri bölgenin tamamına egemen olup devlet kurabilmiş ne de kurulu devlete itaat etmiştir. Tarih boyunca Kürdistan genellikle savaş alanı olarak görülmüştür.

Bu bölgeye sahip olmak isteyen devletler çoğu zaman baskı ve şiddete başvurarak egemen olmak istemiş, kimi zaman yerli halklardan kendilerine yandaş bularak bölgede kalıcı olmak için çalışmıştır ancak devletlerin otoriteleri zayıflayınca yerel otoriteler güçlenmiş ve “Ülke sultansız kaldı mı bir kez / Her köyün reisi vali kesilir.” sözünü haklı çıkarmasına küçük küçük hanedanlar kurulmuştur. Bu küçük Kürt hanedanlar arasında zaman zaman iç savaşlar çıkmış ve Kürtler birleşerek büyük bir devlet kuramamıştır.

Bilinmesi gereken en önemli nokta şudur; Kürdistan olarak bilinen coğrafyanın kaderi diğer Müslüman toplumların kaderiyle paraleldir. Müslüman Kürtlerin de yaşadığı yer anlamında Kürdistan tarihin hiçbir devrinde coğrafi bir bütünlük arz etmemiştir. Kürdistan’ın tamamında tarihin hiçbir devrinde Kürtler tamamen egemen olmamış ve devlet kuramamıştır. Kürdistan, tarihin her döneminde diğer Müslüman halklarla birlikte Orta Doğu’nun hatta dünyanın büyük devletleri tarafından kontrol edilmiş ve yönetilmiştir. Kürdistan coğrafyası sürekli büyük devletlerin egemenlik bölgesi ve çatışma alanı olmuştur. Kürdistan’daki siyasi hâkimiyet dünyanın yönetimine paralel olarak sürekli el değiştirmiş ve Kürtler hâkim devletlerle eşgüdüm içinde veya otonom olarak yaşamıştır.

KAYNAKÇA

AKA, İsmail, Timur ve Devleti, Ankara 1999.

AKDENİZ, Veysel, Akkoyunlu- Kürt İlişkileri, İstanbul 2012.

ATTAR, Aygün, Ortaçağ Türk Diplomasi Tarihi Açısından Diyarbakır (XI- XV) Yüzyıllar Arasında Güney Doğu Anadolu’nun Etnik ve Siyasi Tarihi Üzerine

- Bir Deneme), 1.Uluslararası Oğuzlardan Osmanlı'ya Diyarbakır Sempozyumu, Diyarbakır 2004.
- BEYSANOĞLU, Şevket, Diyarbakır: Müze Şehir, İstanbul 1999.
- BİÇER, Bekir, İslâm Tarihi Kitaplarında Kürtler Hakkındaki Rivayetler (7. ve 12. yüzyıl arası), The Journal of Academic Social Science Studies, Volume 5 Issue 6, p. 51-80, December 2012.
- BİÇER, Bekir, Selçuklular ve Kürtler, The Journal of Academic Social Science Studies, Volume 6 Issue 2, p. February 2013.
- CAHEN, Claude, Anadolu'da Türkler, (Çev. Y. Moran), İstanbul 1984.
- CLAVISO, Ruy Gonzales, Anadolu Orta Asya ve Timur, (Çev. Ö. R. Doğrul), İstanbul 1993.
- Ebubekr-i Tihranî, Kitab-ı Diyarbekriyye, (Çev. M. Öztürk), Ankara 2001.
- GREGORY Abu'l- Farac, Abu'l- Farac Tarihi, (Çev. Ö. R Doğrul), c. I, II, Ankara 1999.
- HAMDULLAH Müstevfi, Nüzhet'ül- Kulûb, (Çev. G. Le Strange) Leyden, 1919.
- HINZ, Walther, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyt, (Çev. T. Bıyıklıoğlu), Ankara 1992.
- İBN ARABŞAH, Acâibu'l- Makhur, (Çev. Ahsen Batur), İstanbul 2012.
- İBN BATTUTA, Seyahatnâme, (Haz. M. Çevik), İstanbul?
- İBNÜ'L- ESİR, el-Kâmil fi't-Tarih, (Çev. A. Özaydın) c. 9, İstanbul 1987.
- İBNÜ'L- EZRAK, Mervânî Kürtleri Tarihi, (Çev. M. Emin Bozarslan), İstanbul 1990.
- İBNİ FADLAN, Seyahatnâme, (Haz. R. Şeşen), İstanbul 1995.
- İBN-İ MİSKEVEYH, Tecârib el- Ümem, c. 7, Mısır 1916.
- KEMÂLEDDİN İbn-i Adim, Buğye et-Taleb fi Tarihi Haleb, (Haz. A. Sevim), Ankara 1976.
- İBNİ KESİR, el- Bidâye ve'n-Nihâye, (Çev. Mehmet Keskin), İstanbul 2000.
- KAFESOĞLU, İbrahim, Harzemşahlar Devleti Tarihi, Ankara 1992.
- KERİMÜDDİN Mahmud Aksarayi, Müsâmeretü'l- Ahbar, (Çev. M. Öztürk), Ankara 2000.
- LAZEREV, M. S. – Mihoyan , Ş.X., Kürdistan Tarihi, (Çev. İ. Kale), İstanbul 2010.
- MİNORSKY, V., Kürtler ve Kürdistan, (Çev. Komisyon), İstanbul 2004.
- NİZAMEDDİN Şâmî, Zafernâme, (Çev. N. Lugal), Ankara 1987.
- OCAK, A. Yaşar, Ortaçağ Anadolu'sunda İslâm Ayak İzleri, İstanbul 2011.
- ORUÇ BEY Tarihi, (Haz. N. Öztürk), İstanbul 2008.
- PAYDAŞ, Kazım, Ak-koyunlu Devlet Teşkilatı, (Doktora Tezi) Ankara 2003.

- RIPPER, Thomas, Diyarbakır Merwanileri (Çev. Bahar Ş. Fırat), İstanbul 2012.
- ROUX, Jean-Paul, Moğol İmparatorluğu Tarihi, (E. Alagözlü), İstanbul 2001.
- ROUX Jean- Paul, Türklerin Tarihi, (Çev. A. Kazancıgil- L. A. Özcan), İstanbul 2007.
- SEVİM, Ali – Merçil, Erdoğan, Selçuklu Devletleri Tarihi, Ankara 1995.
- SAVCI, Süleyman, Silvan Tarihi, Diyarbakır 1956.
- SÜMER, Faruk, Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara 1992.
- SÜMER, Faruk, Karakoyunlular, Ankara 1992.
- ŞEREF HAN, Şerefnâme, (Çev. M. Emin Bozarslan), İstanbul 2006.
- ŞEŞEN, Ramazan, Selâhaddin Eyyûbi ve Devlet, İstanbul 1987.
- ŞİKÂRÎ, Karamaoğulları Tarihi, (Haz. M. Mesud Koman), Konya 1946.
- UŞAK, Hasan, Kürdistan'da Aşiretçilik ve Milliyetçilik, İstanbul 2005.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, Ankara 1984.
- ÜREMİŞ, Ali, Türkiye Selçuklularının Doğu Anadolu Politikası, Ankara 2005.
- TİMUR HAN, Tüzükât-ı Timur, (Haz. G. Şahin), İstanbul 2003.
- TURAN, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk- İslâm Medeniyeti, İstanbul 1980.
- TURAN, Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 2004.
- TURAN, Osman, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar, Ankara 1988.
- TURAN, Osman, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul 1973.
- YAKUT el- Hamevî, Mu'cem'ül- Büldan, c. 3, 4, (Tahkik Nâşirûn), Dar'us sadr, Beyrut 1957.
- YAZICIZÂDE Ali, Tevârih-i Âl-i Selçuk, (Haz. Abdullah Bakır), İstanbul 2009.
- ZEKÎ BEG, Muhammed Emin, Kürtler ve Kürdistan, (Çev. Komisyon), İstanbul 2011.